

Hrvatska politička povijest ispisana stihovima 1920. - 1950.

Stunković, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:566937>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

MARIJA STUNKOVIĆ

**HRVATSKA POLITIČKA POVIJEST
ISPISANA STIHOVIMA 1920-1950**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

MARIJA STUNKOVIĆ

**HRVATSKA POLITIČKA POVIJEST
ISPISANA STIHOVIMA 1920-1950**

DIPLOMSKI RAD

Mentor:

doc. dr. sc. Marinko Šišak

Komentor:

prof. dr. sc. Slobodan Prosperov Novak

Zagreb, 2017.

Zahvala

Zahvaljujem, ponajprije, svom mentoru doc. dr. sc. Marinku Šišku koji je podržao ideju ovoga diplomskoga rada te mi je svojim savjetima pomogao u izradi. Zahvaljujem i komentoru prof. dr. sc. Slobodanu Prosperovu Novaku.

Zahvaljujem dečku i kolegicama koji su mi bili podrška i partneri u učenju kroz sve godine studiranja, a posebna zahvala ide kolegici Ivoni Lenard bez čije pomoći s literaturom ovaj rad ne bi bio moguć.

Zahvaljujem i dr. sc. Stipici Grgiću koji je podržao ovo istraživanje i rad na preddiplomskom studiju te me potaknuo na to da ideju još bolje razradim.

No, najviše od svega bih zahvalila svojoj obitelji koja me podupirala i ohrabivala.

Ovaj rad ipak posvećujem svojoj majci koja oduvijek vjeruje u mene. Hvala ti.

Sadržaj

1. Uvod	9
2. Hrvatska književnost u razdoblju 1920. – 1930.	11
3.1. „A Ti nas Bože sve blagoslovi,.....	16
Sporazum vječno da vlada“	16
4.1. „One ne bijahu stvorene za obične vidike,-	19
Čvrsto su gledale daleko, daleko na kraj stoljeća“	19
4.2. „O blago zaklane oči, iskopane krvavom rukom“	19
5. Hrvatska književnost u razdoblju 1930. – 1940.	21
6.1. „Podiže se s Velebita, s Velebita, div planine“	23
6.2. „Bježite psine preko Drine!“	25
6.3. „Za slobodu svoga praga..	25
Hrvati se za Dom bore“	25
Pljuje oltare, grobove skvrni...“	28
8.1 „Vladko,	32
znali smo, da vjeran učenik Učitelja si svoga“	32
8.2. „I s pomoću Tvojom, hram sloge, pravice,	33
za svu braću, za sve ljude gradi.“	33
9. Hrvatska književnost u razdoblju od 1940. – 1950.	35
10.1. „U Veliki Četvrtak, u Veliki Četvrtak, kad su zanijemila zvona	38
u očekivanju uskrsnuća“	38
10.2. „Kao dar najljepši primi dragocjenu slobodu, stupi u dan	39
radosni iz tisućljetnih uza!“	39
11.1. „Strijeljano danas pedeset	43
intelektualnih začetnika	43
i razbojnika dva.“	43
11.2. - „Vaš savezni zaštitnik prvi je Nijemac,	45
Der Deutsche ist treu istinski“	45
11.3. - „Bratski su narod vam sada Slovaci“	46
12.1. „Izreći zanosno tvoje veliko ime	50
I osjetiti krepku Slobodu divljeg straha“	50
12.2. „Ti činiš da svaki malen postaje velik“	50
13.1. „Uz Tita i Staljina,.....	52
dva junačka sina“	52
13.2. „Rod prastari mi smo, a Goti mi nismo: Slavenstva smo drevnoga čest“	53

13.3. „Tko drukčije kaže pa kleveće i laže osjetit će našu pest“	54
13.4. „Sve prste na ruci, u jadu i muci, partizanska složila sviest“	55
14. „I gdje je on – tu je pobjeda,	56
jer samo istina pobjeđuje“	56
15.1. „Ko da smo đavlu rod: - Gle, Tito veže uz atlantsku lađu svoj jugoslavenski brod“	59
16. Zaključak	62

Sažetak

Hrvatska povijest dvadesetoga stoljeća možda je najburnije razdoblje hrvatskoga naroda. U samo trideset godina dogodila su se dva atentata na kraljeve, iako izvan teritorija Hrvatske koja je silom prilika promijenila četiri različite unije, odnosno zajednice. Nakon raspada Austro-Ugarske ulazi u Kraljevstvo SHS koje kasnije mijenja ime u Kraljevina Jugoslavija. Početkom Drugoga svjetskoga rata područje Hrvatske okupiraju vojne snage Trećega Reicha, a na vlast dolaze ustaše koji uspostavljaju Nezavisnu Državu Hrvatsku.. Istovremeno brojni književnici osjećaju nagle promjene i poteškoće hrvatskoga naroda, a neki od njih čak sudjeluju u političkim prevratima ili frakcijama. U ovom radu, principom interpretacije odabranih pjesama, pokušat će se pojasniti povijesni koncept u kojemu književnici stvaraju pjesme te će se nastojati pobliže objasniti stajalište svakoga od pisaca i

okolnosti u kojima su pjesme nastale. Pjesme su koncentrirane na velike i važne događaje te povijesne osobe koje su ostavile bitan trag u hrvatskoj povijesti kakvu mi pamtimo danas, a to su atentat na Stjepana Radića, organiziranje ustaškoga pokreta, sporazumno stvaranje Banovine Hrvatske, osnivanje Nezavisne Države Hrvatske te pobjeda antifašista i komunistička Jugoslavija pod vlašću Josipa Broza Tita.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, pjesme, književnici, Stjepan Radić, Nezavisna Država Hrvatska, Banovina Hrvatska, Tito, Jugoslavija

Summary

We could say that the history of 20th century in Croatia had been one of the worst periods. In only thirty years it had happened two assassinations and Croatian people lived in four different unions. After World War I and dissolution of Austro-Hungary, Croats made a pact with Kingdom of Serbia, and that unity was called Kingdom of Yugoslavia. At the beginning of World War II the area was occupied by the army of the Third Reich. So it began the establishment of Independent State of Croatia, or so called Nezavisna Država Hrvatska (NDH). That meant that the war between partisans, ustashas and chetniks have begun. In the meantime many of writers had been feeling those changes and difficulties, and some of them had been participating in political overturns. In this paper, we will interpret some of the poetry they had written so we can give them the history context and try to explain what have had

they felt about the politics and wars that had been happening around them. Poetry is mostly about great history events and people who left the mark in the mind of those writers. Some of those events are assassination of Stjepan Radić, establishment of Independent State of Croatia, the victory of anti-fascists and Yugoslavia under the rule of Josip Broz Tito.

Key words: World War II, poetry, writers, Stjepan Radić, Independent State of Croatia, Josip Broz Tito, Yugoslavia

1. Uvod

Politika oduvijek za sobom povlači i kulturni razvoj, dok kultura utječe na mišljenje ostatka društva i stvaranje umjetnosti unutar neke ideologije. Kako to? Trideset godina, obrađenih u ovome radu, pokazuju široku lepezu raznih događaja koji su se dogodili na prostorima današnje Republike Hrvatske ili su bitno utjecali na Hrvate u tom razdoblju. Teritorijem su vladali Austrijanci i Mađari, potpisivale su se unije sa Srbijom, stvorena je „neovisna“ država pod upravom zloglasnoga Trećega Reicha te je uspostavljen socijalistički totalitarni režim. To je zapravo zahtijevalo učestale promjene, ali ponajprije prihvaćanje promjena. Najveće su promjene sigurno imale odraz na zakone, ali i na stvaranje kulture. Jedna ideologija je zatvarala državu te su utjecaji svjetskih trendova bili nemogući dok je druga slijepo slijedila ideje nadređenoga sustava. No, nevjerojatno je zapravo kako su književnici, kao tadašnji dio intelektualne elite, ipak uspijevali širiti svoj opus, neovisno o tome tko je na vlasti. Naravno, neki su mijenjali svjetonazore prema tome tko je bio na vlasti, dok su neki jednostavno upali u ideološku rutinu te njihova djela gube na vrijednosti. Ipak, postoje oni književnici koji u unatoč teškim političkim i društvenim okolnostima možda i izravnim političkim djelovanjima uspjeli stvoriti ono najvrijednije što spada u kanonska djela i hrvatske književnosti danas.

U ovomu radu osvrnuti ćemo se na djela, bolje rečeno pjesme koje nisu u općepoznatom (kanonskom) opusu tih književnika, a taj dio njihova opusa nije ušao u povijesti književnosti niti ih je u bitnome obilježio. O tim pjesmama nema previše informacija, zapravo ih je urednik kulturnoga časopisa Gordogana, Branko Matan, skupio u jednom broju magazina te su tako postale dostupnije javnosti. No, unatoč tome, te se pjesme ne pojavljuju u glavnom, nosivom i općepoznatom opusu velikana književnosti, onakvom kakav se uči u školi, možda zato jer spadaju u tamniju i lošiju stranu tih stvaralaca, prema nekome, a možda zato što još uvijek nitko nije dovoljno vrednovao ovaj dio njihova opusa. Zato je nastao ovaj rad. Kako bi čitatelj, kojega zanima, uspio pročitati nešto o samim književnicima, ali se i iznenaditi onime što je njihova ruka napisala, a um mislio. Budući da je bilo prilično teško osmisliti koncept ovoga rada jer bi nas jedna pjesma odvela na daleki put, a druga pred zid, ovaj rad napravljen je principom interpretacije povijesnih događaja. Svaka pjesma čuva svoju povijesnu priču, svaka

pjesma čuva pjesnikovu životnu priču, a pomoću uklapanja pjesama u povijesni koncept možemo dobiti zaokruženi narativ događaja, odnosno preko poetične mikropovijesti jednoga pjesnika pokušat ćemo rasvijetliti događaje i ljude koji se kriju iza stihova, a koji su emocionalno i ideološki povezani sa samim pjesnicima toliko snažno da su im oni čak odlučili posvetiti i koji redak.

U radu će biti obrađeno jedanaest pjesama u kojima ćemo vidjeti kako je Mile Budak zagovarao ustaški pokret i vladavinu Ante Pavelića, jednako kao i Ivo Lendić te kako je Ivan Goran Kovačić bio pobornik Stjepana Radića, ali i sudionik antifašističke borbe. Vladimir Nazor bio je u vrhu Komunističke partije dok se Julije Benešić pribojavao stvaranja Nezavisne Države Hrvatske. Jure Kaštelan svoju je pjesmu posvetio Josipu Brozu Titu dok su najzanimljiviji bili Grigor Vitez te Stjepan Radić i njegova pjesma posvećena kralju Aleksandru. Za potrebe ovoga rada korištene su skoro sve knjige o teoriji i povijesti hrvatske književnosti dok je za povijesni dio rada bila potrebna općenita literatura prikaza hrvatske povijesti - Hrvoja Matkovića i Ive Goldsteina, a za određena razdoblja su pomogle knjige Bogdana Krizmana, Bosiljke Janjatović, Pere Simića i drugih.

2. Hrvatska književnost u razdoblju 1920. – 1930.

Književnost, kao možda glavnu osobinu kulturnoga procesa neke države, regije ili podneblja teško je podijeliti na desetljeća ili samo godine. Većina pjesnika stvarali su svoja djela tijekom nekoliko desetljeća, a upravo zbog toga i postoje različiti kulturni, bolje rečeno, književni pravci. Kao što je već spomenuto, u ovomu radu biti će podijeljena književnost na ovaj način kako bi se lakše prepričala povijest budući da su zadnje godine stoljeća bile najveće prekretnice raznolike, bolne i snažne povijesti 20. stoljeća. Već početkom stoljeća vidljive su naznake nevjerojatnih promjena koje čekaju cjelokupno čovječanstvo. Što se našega područja tiče, smrt samo što nije zakucala na vrata u plamenu rata i raspada unije u kojoj je Hrvatska preživljavala stoljećima. U ozračju početka stoljeća hrvatski književnici stvaraju zbornik djela nazvan *Hrvatska mlada lirika* godine 1914 (Milanja, 2008: 9). U tome su se zborniku nalazila djela važnih hrvatskih književnika onoga doba poput Ive Andrića, Janka Polića Kamova, Vladimira Čerine, Tina Ujevića, Frana Galovića, Ljube Wiesnera i dr. Ono što ovaj zbornik čini važnim temeljem rane književnosti 20. stoljeća je činjenica kako je taj zbornik, prema Milanji, sistematika hrvatske književnosti (Milanja, 2008: 9). Unatoč tome što se svi ti književnici i njihova djela nalaze u tom zborniku kao jednako važni stvaraoci hrvatske književnosti, zanimljivo je da se već tada vide naznake kontradikcije svjetonazorskih pogleda, ali u obostranom smislu ideologije i kulture. Slavko Ježić spominje borbene razlike između Mladih i Starih koji se kasnijim dolaskom buntovnih književnika već dijele i na tri skupine ideologa kulturnoga stvaralaštva (Ježić, 1993: 370). Milanja ih pak dijeli na dvije skupine: one koji su stvarali bez borbe na idejama stvarnosti i zbilje te one koji su se borili za promjene „društvene zaostalosti i narodne ravnodušnosti“ (Milanja, 2008: 9). Ovo zapravo nije ništa neobično uzmemo li u obzir starija razdoblja književnosti gdje su upravo književnici pozivali narod na borbu, spasenje i buđenje.

Sredinom 1914. godine počinje prva velika opasnost za čovječanstvo, a onda i uvertira za kasnije razaranje. Ta strahota poznata je pod nazivom Prvi svjetski rat. Iako su ratovi sastavni dio ljudske povijesti otkada je pisana, ovaj je rat ipak najavio strašne činjenice kako više nema borbe mačevima i „prsa o prsa“, nego je sada u igri vatreno oružje koje brzinom ubija veći broj ljudi. Hrvatska je u tom razdoblju još uvijek sastavni dio Austro-Ugarske, a budući da je povod za rat bio atentat na austrijskoga prijestolonasljednika Franza Ferdinanda, Hrvati odlaze u rat na strani zemlje s kojom žive u zajednici i uniji stoljećima. U tom razdoblju se ipak nastavlja hrvatska književnost, a važni pisci su Ulderiko Donadini izdavač časopisa *Kokot* koji je izlazio od 1916. do 1918. godine, a poznat je po djelima: *Lude priče*, *Sablasti*, *Vijavice*, *Bezdan* te je njegova, kako Ježić piše, najveća novela *Dunja* izašla 1920. godine u časopisu *Suvremenik* dok je drama *Gogoljeva smrt* izdana godinu kasnije u časopisu *Kritika* (Ježić, 1993: 372). Nadalje važan je i Antun Branko Šimić koji je pokrenuo nekoliko časopisa u svom razdoblju stvaranja kao što su *Vijevica* koja je izlazila 1917. godine, *Juriš* 1919. godine te *Književnik*, časopis aktivan od 1924. – 1925. godine (Ježić, 1993: 372). A.B. Šimić je sigurno najpoznatiji po svojoj pjesmi *Preobraženja* iz 1920. godine. Glavni književni pravac ovoga razdoblja je ekspresionizam, a Ježić ističe godinu 1917. kao početak i to upravo činom izlaženja časopisa *Vijavica* (Ježić, 1993: 373). Iste godine izlaze i dvije Krležine knjige; *Pan* i *Tri simfonije*. Krajem Prvoga svjetskoga rata mijenja se slika Europe kakvu je čovječanstvo poznavalo stoljećima do 1918. godine. Nestaje Austro-Ugarska, a Hrvatska ulazi u novu tvorevinu – Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Dana 29. listopada 1918. ustrojeno je Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba koje donosi odredbe kojima se ukidaju svi državnopravni odnosi s Austro-Ugarskom. Zanimljivo je da su tijekom rata potpisane dvije deklaracije – Krfska i Svibanjska, a cilj sastavljanja tih dokumenata bilo je uređenje buduće države jugoslavenskih naroda. Tako je 1. prosinca 1918. dr. Ante Pavelić pročitao takozvanu *Adresu* u kojoj je naglasak bio na molbi da kralj udruži Državu SHS i kraljevinu Srbiju, što je naravno prihvaćeno te je istoga dana regent Aleksandar Karađorđević proglasio Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. U tom trenutku započinje nova sudbina ovih naroda. Unija će trajati s prekidom skoro do kraja stoljeća, no u drugačijem ideološkom obliku. Koju godinu kasnije donesen je akt *Obznane* kojim je zabranjena komunistička djelatnost i rad, a godinu kasnije proglašen je

i *Zakon o zaštiti države* prema kojem su bile predviđene visoke kazne za svaku komunističku djelatnost (Matković, 2003: 113). Nedugo nakon toga, točnije 28. lipnja proglašen je Vidovdanski ustav prema kojem najveće ovlasti ima kralj. U tim godinama, pa sve do svoje smrti, vodeći hrvatski političar bio je Stjepan Radić, tada vođa Hrvatske pučke seljačke stranke (od 1925. mijenja naziv u Hrvatsku seljačku stranku kako se naziva i danas).

Unatoč ovim događajima, stvaralaštvo hrvatske književnosti nije prekinuto. Zanimljiva je pojava Krležinoga časopisa *Pečat* koji je izlazio samo 1919. godine te je zbog stajališta urednika i radova ugašen. Naravno, Krleža nastavlja i dalje svoj opus te piše 1920. godine *Tri kavalira gospođice Melanije*, *Hrvatski bog Mars* 1922. godine i *Vražji otok* 1924. godine. Najvažnije je spomenuti njegove drame koje se i danas prikazuju u kazalištima te čine značajan dio hrvatske kulturne baštine tog doba. To su drame: *Golgota* iz 1922., *Vučjak* iz 1923., *Michelangelo Buonarotti* 1925. i *Adam i Eva* također 1925. godine, ali Ježić kao najbitnije ipak ističe drame iz ciklusa *Glembajevi*: *Gospoda Glembajevi* iz 1928. godine, *U agoniji* 1928. te *Leda*, a sva djela su izašla u knjizi *Glembajevi* 1932. godine. Ono što karakterizira ovo razdoblje književnosti je okretanje prema stvarnosti, a Cvjetko Milanja je to sintetizirao ovako:

„...to jest za razliku od ekspresionističkog ego-centrizma lirskoga subjekta, uočljiv je zaokret prema društvenom segmentu, pa bi se dakle moglo govoriti o geo-centrizmu“ (Milanja, 2017: 42)

Ovo bismo mogli objasniti na način da zaključimo kako su tadašnji književnici više pokušavali objasniti društveni aspekt i život kroz ideološke i religiozne motive kako bi se lakše približili čitatelju, odnosno počelo je prikazivanje dobrih i loših strana društva kao elementa koncentriranoga na politiku i vjeru te kako to zapravo utječe na njihovu ulogu u društvu i obitelji. Dvadesetih godina prošloga stoljeća djeluju Dragutin Domjanić i Vladimir Nazor o kojemu će biti više riječi kasnije u radu. Događaj koji je sigurno obilježio ovo razdoblje u hrvatskoj povijesti je atentat na Stjepana Radića. Kako bi se bolje razumjela pozadina ovog događaja biti će napisan kasnije ukratko i njegov životopis. Radić je bio borbena osoba, naprednih ideja, a svoj je život dao u bitkama protiv velikosprske hegemonije u bitci za maloga čovjeka. On je zajedno sa Svetozarom

Pribićevićem 11. studenoga 1927. godine formirao Seljačko-demokratku koaliciju, to jest koaliciju stranaka gdje su obojica bili vođe – HSS i SDS (Samostalna demokratska stranka). Njih dvojica tražili su reviziju ustava te da Hrvatska, Slavonija i Dalmacija budu jedna oblast kako bi se smanjila srpska dominacija na tom području, bolje rečeno kontrola. Hrvoje Matković navodi u svojoj knjizi kako je Stjepan Radić 1928. godine u Narodnoj skupštini napao i opisao vladu:

„kao policijsko-žandarsku diktaturu hegemonista, pojačanu korupcijom i pljačkom u svim prečanskim krajevima“ (Matković, 2003: 166).

Situacija se pogoršala onoga trenutka kada je Radić iznio svoj plan o preuređenju Kraljevine SHS u konfederaciju država. Dana 20. lipnja 1928. radikalski poslanik Puniša Račić izvršio je atentat na zastupnike HSS-a u Narodnoj skupštini. Na mjestu je ubio Pavla Radića i Đuru Basaričeka dok je Stjepan Radić smrtno ranjen. Poslije njega vodstvo HSS-a preuzima dr. Vladko Maček. Kralj Aleksandar je uveo diktaturu 6. siječnja 1929. godine nakon čega slijedi ukidanje stranačkoga sustava te vladanje na principu otvorenog apsolutizma. Nedugo zatim osnovana je i „Zemlja“, odnosno udruženje umjetnika. Prema Milanji je to bio prvi programsko deklariran nositelj angažirane umjetnosti koji se javio u trenutku raskola između zapadnjačke umjetnosti i socijalnoga realizma, a nepomirljive razlike umjetnika vidjeti će se kasnije (Milanja, 2017: 19). Treba napomenuti kako iste godine Pavelić formira organizaciju „Ustaša-Hrvatska revolucionarna organizacija“, a Pavelić je pokrenuo brojne listove i publikacije poput *Griča*, *Hrvatsku grudu*, *Grudobran*, *Hrvatska njiva*, *Hrvatska* i dr. (Milanja, 2017: 31-32).

Usprkos ratu, naglim politikim promjenama i ekonomskoj krizi koja je uništavala svjetsku financijsku situaciju od 1929. godine, hrvatski su književnici u razdoblju od 1910. do 1930. godine uspjeli ostvariti niz relevantnih i trajnih djela. Nažalost, većina djela nisu objavljivana na drugim jezicima, te su slavu postigli godinama kasnije, no, ovo ipak dokazuje da je Hrvatska, razjedinjena i pod tuđom vlasti, kulturno bila jaka te snažan dio europskoga književnoga kruga.

3. Živio kralj! Živjela kraljica!¹

Stjepan Radić

Hrvatski sokol sad k Tebi leti
Zvijezdo Karađorđeva doma
Iznad oblaka, munja i zvona,
Pozdrav će Tebi donijeti.

Pozdrav od roda Hrvata
Roda seljaka, ribara,

¹ Pjesma je objavljena u: *Jutarnjem listu*, 14/1925, br. 4860., 16.8.1925. (Matan, 2006 – 07: 211)

Koji nauk povijesti shvata
I seljačku državu stvara.

Stvara ju sa srpskim džinom
Slavenskog uma dubinom,
Slavenskom srca širinom,
Sokolskog lijeta visinom.

Na tisućljetne duvanjske dveri
Tomislava, kralja seljaka,
Karadorđeva zvijezda treperi
Snagom sunčanih zraka.

Novi su dani, novo je doba,
Tirana nema, nema ni roba.
Pjesme se poju, pletu se vijenci
Složni Hrvati, Srbi, Slovenci.

Do zvijezda kruže ko sokolovi
Novo je doba, dani su novi
Pravice, mira i rada.
A Ti nas Bože sve blagoslovi,
Sporazum vječno da vlada.

3.1. „A Ti nas Bože sve blagoslovi,
Sporazum vječno da vlada“

HSS, tada još Hrvatska republikanska seljačka stranka bila je najjača politička opcija u Hrvatskoj, s toliko jakim utjecajem koji je uznemiravao kralja Aleksandra i Radikalnu stranku. Problem nisu bili pristaše stranke na području Hrvatske, već to što se utjecaj širio na prostor Bosne i Hercegovine, Slovenije, Bačke i nekih dijelova Srbije. Radić je zbog svoje borbe za rješenje hrvatskoga pitanja postao poznat i u ostalim europskim zemljama, a Pašićeva je vlada učlanjenje HRSS-a u Seljačku internacionalu

iskoristila kao povod za slamanje lika i djela Stjepana Radića (Perić, 2003: 385). Na sjednici vlade 23. prosinca 1924. ministar unutrašnjih poslova Božidar Maksimović rekao je:

„HRSS se i radom svoga predsjednika i radom ostalog vodstva opredijelila za tuđinsku komunističku propagandu i u pogledu ciljeva i metoda“ (Perić, 2003: 385)

Zastupnici vlade tvrdili su kako je Seljačka internacionala osnovana od komunista te sve koji imaju veze s tom ideologijom treba kazniti po „Zakonu o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi“ koji je samo još jedan od zakona kojima se monarhija rješavala Komunističke partije. Već 1. siječnja 1925. godine počela su uhićenja, no, Radić je nakratko uspio zavarati kako je u inozemstvu ili da se skriva negdje u zemlji, ipak pronašli su ga 5. siječnja te je odveden u zatvor (Perić, 2003: 387). Budući da je slom HRSS-a značio potpunu dominaciju srpske vlade Radić je razmišljao:

„nužno je reducirati program HRSS: za domovinu je bolje živjeti nego umrijeti! Domovini je potrebna obrana. A samo je živ čovjek može braniti“ (Perić, 2003: 394).

Tada Stjepan Radić odlučuje ono što je Pavle Radić objavio javno u govoru u Narodnoj skupštini 27. ožujka 1925. godine, a to je da zastupnički Seljački klub priznaje Vidovdanski ustav što znači da priznaje i monarhijski oblik vladavine i da napušta republikanizam (Perić, 2003: 394). Od toga dana stranka mijenja ime u Hrvatska seljačka stranka. Obje strane su tada shvatile da imaju podjednaku podršku naroda te kako bi uspjeli braniti svoje ideje moraju surađivati te je zato prvo 14. srpnja 1925. godine potpisan „Akt o sporazumu između Narodne radikalne stranke i Hrvatske seljačke stranke“ (Šitin, 2000: 442), a 18. srpnja uspostavljena je RR ili radikalsko-radićevska vlada. Stjepan Radić je prilikom izlaska iz zatvora održao skup na kojem je rekao:

„...Mi smo svirali republikanske note. Zadržali smo glavne akorde, a to je suverenitet naroda i parlamentarna vlada. Zadržali smo temelj federalizma, dubok i širok u potpunoj samoupravi i u općinama i u županiji. Program našega rada imao je četiri stepena: 1. seljačko pravo, 2. narodna samouprava, 3. parlamentarna vlada i 4. narodni suverenitet. Danas to imamo, pa ćemo u tome do kraja doći s narodom srpskim. Živio sporazum!“ (Perić, 2003: 397).

To je sporazum o kojem govori ova pjesma. Stjepan Radić shvatio je kako mora promijeniti nastup i program stranke kako bi se nastavili boriti za svoj narod, Radikali su uvidjeli da bez HSS-a ne mogu održavati vlast, a kralj je njihovom suradnjom održao i dalje najsnažniju poziciju te postigao ravnotežu utjecaja obje stranke. Kralju Aleksandru bila je potrebna podrška HSS-a i Radikala baš zbog toga što su to bile najsnažnije stranke u Hrvatskoj i Srbiji i naklonost njima je ujedno i naklonost kralju koji surađuje s vođama stranaka. I to su razumjeli i Pašić i Radić, a zapravo su sporazumom o suradnji i kasnijim davanjem Ministarstva prosvjete Radiću obojica činili isto što i kralj jer ipak je Radić zaključio kako se ne može boriti za narod ako je u zatvoru ili mrtav. Postavlja se pitanje, je li Stjepan Radić zaista vjerovao u ove stihove dok ih je pisao ili je to bilo samo prividno prijateljstvo? Pjesmu je objavio i Miroslav Krleža u časopisu *Književna republika* 1925. pod naslovom *Pesma „Jutarnjeg Lista“*² budući da ju je Radić prvi puta objavio upravo u tim dnevnim novinama. Pjesma je dobila naglašeni publicitet jer je tiskana na prvom mjestu u ovom broju časopisa, prije Krležinih putnih zabilješki po Rusiji.

4. Oči Stjepana Radića³

2

² *Književna republika* 1924/25, god. II, br. 8, august 1925., str. 331

3

Ivan Goran Kovačić

One ne bijahu stvorene za obične vidike,-
Čvrsto su gledale daleko, daleko na kraj stoljeća:
Mutnu im zavjesu davahu bliske stvari i slike,
Jer su prejasno vidjele raskoš Velikog Proljeća.

One su nosile u sebi tihog smiješka bore,
Što se u zipci ljuljo, na ubitu živio tijelu:
Tada su gledale rasti i vreti golemo more,
A u njem svoju Misao ko ribu srebrnobijelu.

O blage zaklane oči, iskopane krvavom rukom,
(Za ljudsku smrt prejake, nedohvatno daleke) -
Sada stojite svagdje: nad selom, nad poljem, nad pukom;
Ko sunca ljulja vas more i nose ko bisere rijeke.

Pognute glave div malenom Hrvatskom kroči
Noseć na grubu dlanu blage zaklane oči.

² Pjesma je tiskana u *Hrvatskom dnevniku*, 4/1939, br. 1116, 11.6.1939. (Matan 2006 – 07: 189)

4.1. „One ne bijahu stvorene za obične vidike,- Čvrsto su gledale daleko, daleko na kraj stoljeća“

Autor članka o Stjepanu Radiću, Tomislav Markus, piše da je Radić rano došao do zaključka da je seljačko pitanje ključno za Hrvatsku. Za Radića je seljaštvo osnovica države i po brojnosti i po ovisnosti drugih grupa o njemu. Nadalje piše da je Radić seljaštvu i proizvodnji pridavao ključne socijalne i ekonomske uloge, ali i to da se zalagao za modernizaciju hrvatskoga sela tako da se neke zapadne ustanove, poput kreditnih zavoda, usvoje i prilagode hrvatskim prilikama. Poticao je i za osnivanje novina i časopisa za seljaštvo (Markus 2010: 449). Čitajući o Stjepanu Radiću susrećemo se s pojmom agrarizma. Taj izraz predstavlja svojevrstu Radićevu socijalnu filozofiju. Izbjegavao je ideje socijalista, marksista, jer je smatrao da socijalna revolucija može donijeti velike štete, a nikakve koristi. Tim idejama je s bratom, etnologom i političarem, Antunom Radićem 1904. osnovao Hrvatsku pučku seljačku stranku (Markus, 2010: 449-450). I ovim ovdje istaknutim dijelom Radićeva političkog programa, lako je uočiti način na koji je Radić razmišljao. On je svoje mišljenje prilagođavao vremenu i društvu. Program njegove stranke nisu bila tek puka obećanja ili totalitarne ideologije. Trudio se razumjeti ondašnje politike i raniju povijest, kako bi uvidio greške koje su ispravljive, ukoliko se netko potruži to napraviti. Stjepan Radić je bio vrlo obrazovan i mudar čovjek, koji je nažalost u „stvaranju“ političkih ideja bio potisnut.

4.2. „O blago zaklane oči, iskopane krvavom rukom“

I u novoj državi, Kraljevstvu/Kraljevini SHS Radić je bio podvrgnut strogome nadzoru upravnih organa vlasti, policije i vojske, te je proganjan, kažnjavao i zatvaran kako je zabilježila Bosiljka Janjatović (Janjatović, 2003: 149). Prvi pokušaj atentata na Radića zbilo se u Sisku 21. ožujka 1920. godine gdje je Radić održavao Skupštinu svoje stranke. Došli su i članovi sisačke organizacije Demokratske stranke i ometali rad skupštine dobacujući Radiću da je izdajica i talijanski plaćenik. Tom je prilikom Petar Teslić opalio nekoliko hitaca u zrak i prema tribini na kojoj je Radić govorio (Janjatović, 2003: 168). Skupština je raspuštena, ali nije uhićen Teslić već Stjepan Radić zbog svog

govora. Osuđen je na dvije i pol godine tamnice, a kazna mu je pooštrena dodatkom da bi u služenju kazne morao postiti i biti u samici na dan 1. prosinca, zato što se protivio načinu ujedinjenja u Kraljevinu SHS (Janjatović, 2002: 176). Iako je učestalo proganjan i isključivan iz političke djelatnosti, ipak 1925. godine priznaje državu, ustav i mijenja ime stranke u Hrvatska seljačka stranka. Tim činom je pušten iz zatvora i ulazi u Vladu premijera Nikole Pašića⁴ kao ministar prosvjete. To je bila izravna želja kralja, jer je s vremenom uvidio da Radića cijene mnogi, od naroda do političara i da je dobro imati takvu osobu na svojoj strani. Ubrzo je Radić napustio tu Vladu, ne slažući se s njihovim vizijama i načinom rada. Tada osniva Seljačko-demokratsku koaliciju zajedno sa Svetozarem Pribićevićem i njegovom Samostalnom demokratskom strankom. U godini 1928. Radiću se sve više počinje prijetiti, a prijeti se i njegovim suradnicima kao i Pribićeviću. Dana 20. lipnja 1928. na zasjedanju beogradske Skupštine zastupnik Radikalne stranke i četnički vođa Puniša Račić revolverskim hicima ranjava Ivana Pernara i Ivana Grandu, smrtno ranjava Stjepana Radića te ne mjestu usmrćuje Đuru Basaričeka i Pavla Radića. Atentat je u Hrvatskoj doživljen kao napad na cijeli hrvatski narod, te su diljem zemlje uslijedile prosvjedne demonstracije. Time je jasno koliki je utjecaj Radić imao u hrvatskom narodu. On je hitno operiran i poslan na liječenje, ali je podlegao posljedicama ranjavanja i umire 8. kolovoza 1928. godine.

U online izdanju časopisa *Vijenac*, Ivica Župan objasnio je kako Ivan Goran Kovačić u svojim predratnim djelima slijedi radićevsku politiku okrenutosti selu i seljaku, te kako je sam rekao Antunu Barcu da je putem seljačkoga pokreta Stjepana Radića „otkrio hrvatstvo“, a „pobunu malenih“ te ljubav prema slabima i nepravedno progonjenima i iskorištavanima postavlja kao cilj i smisao vlastite inačice socijalnog angažmana, ujedno zgrožen političkom i socijalnom nepravdom⁵. Ustaške su ga vlasti nakon uspostave NDH poslale za upravitelja pošte u istočnu Bosnu, ali ga je Mate Ujević

4

⁴ Nikola Pašić bio je srpski političar, dugogodišnji predsjednik vlade Kraljevine Srbije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, osnivač i vođa Narodne radikalne stranke (Hrvatska enciklopedija; Pašić, Nikola <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=46946>, 18.8.2017.)

5

⁵ Matica hrvatska, *Vijenac*, br. 498, Tema 1: Pjesnik svijetlih i tamnih polja, <http://www.matica.hr/vijenac/498/Pjesnik%20svijetlih%20i%20tamnih%20polja/>, 8.9.2017.

zadržao u Zagrebu kao suradnika u Hrvatskome izdavačkom bibliografskom zavodu. U partizane odlazi sa Vladimirom Nazorom, krajem 1942. godine (Prosperov Novak, 2004: 26).

5. Hrvatska književnost u razdoblju 1930. – 1940.

Ovo je bilo vrlo plodno razdoblje hrvatskoga stvaralaštva, ovo je bilo razdoblje kada se pojavljuje novi književni naraštaj koji će uz već ostvarene književnike poput Krleže i Ujevića dominirati hrvatskom književnom scenom punih dvadeset godina. Šicel piše kako se:

„naši pisci zatvaraju u vlastite nacionalne (društvene i političke) okvire naglašavanjem regionalne tematike s nepritajenom socijalnom „porukom“ u stvaralačkom činu“ (Šicel, 1997: 176)

Ideja stvaranja bila je društvena problematika prikazana kroz karakteristike jednoga lika, a prema Šicelu sve je teklo kroz zaokupljenost zavičajnim problemima te su se ponekad zanemarivali suvremeni europski književni procesi, sve naravno zbog političke i ekonomske situacije u Kraljevini Jugoslaviji (Šicel, 1997: 176). Vjerojatno najpoznatiji događaj na književnoj sceni ovoga razdoblja bio je tzv. sukob na književnoj ljevici. Miroslav Krleža se nakon svih događaja koji su zadesili prostore Hrvatske opredijelio za lijevu intelektualnu i političku opciju. No, već početkom tridesetih dolazi do razlika između njega i političkih istomišljenika, kako Šicel analizira, glede shvaćanja smisla umjetnosti i funkcije književnosti posebno (Šicel, 1997: 166). Krleža se borio za slobodu

stvaralačkoga čina, a Šicel objašnjava da je ujedno zastupao ideju o nužnosti tendencije u književnosti i njezinoj socijalnoj društvenoj ovisnosti (Šicel, 1997: 166-167). Sukob je kulminirao nakon što Krleža svoja stajališta iznosi u eseju, odnosno predgovoru umjetničke mape Krste Hegedušića iz 1932. godine. A vrhunac se događa 1939. godine kada Krleža pokreće časopis *Pečat* te objavljuje članak „Dijalektički antibarbarus“ protiv političkih i književnih dogmatičara (Šicel, 1997: 167). Oni naravno ne ostaju ravnodušni, a sukob je potrajao sve do početka pedesetih godina.

Nadalje, početkom tridesetih godina dolazi i do jačanja desne, nacionalne, bolje rečeno klerikalne struje kojoj je zadatak bio obrana nacionalnih i vjerskih interesa hrvatskoga naroda protiv velikosrpske pretenzije i totalitarizma Komunističke internacionale (Milanja, 2017: 31). *Hrvatska prosvjeta* i *Hrvatska revija* napuštaju svoja stajališta centra i tolerantnijega razmišljanja te postaju središta u borbi protiv boljševizma te se zalažu za očuvanje „hrvatstva“ (Milanja, 2017: 31). *Hrvatska smotra* bila je više politička revija nego književna te izrazito nacionalna i klerikalna, ponajprije zbog glavnih članova; Dušana Žanka, Andrije Glavaša i Drage Čepulića (Milanja, 2017: 31). No, politička previranja ne staju, a godine 1934. počinjen je u Marseilleu atentat na kralja Aleksandra Karađorđevića. Borba za vlast, to jest prevlast je sve jača te su suparnici unitaristički ideolozi, dominirajuća hrvatska stranka HSS te u sjeni, ali vrlo snažna Komunistička partija na čelu s Josipom Brozom Titom. Ali, u pozadini, izvan zemlje se stvara još jedan protivnički pokret – ustaše, koji dolaze u zemlju 1941. godine i uz pomoć Trećega Reicha i Wermachta preuzimaju vlast u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Što se djela tiče, Krleža u ovom razdoblju objavljuje roman *Povratak Filipa Latinovicza*, *Balade Petrice Kerempuha*, *Na rubu pameti*, *Banket u Blitvi* te brojne političke eseje u djelu *Deset krvavih godina*. August Cesarac je još jedan od plodnih hrvatskih književnika ovoga razdoblja, a njegov opus pamtim po djelima *Bjegunci*, romanu iz 1933. godine te putopisima; *Španjolski susreti*, *Današnja Rusija*, *Putovanje po Sovjetskom Savezu*. Treći veliki pjesnik bio je Augustin (Tin) Ujević koji je ovo razoblje obilježio zbirkama pjesama: *Auto na korzu* i *Ojađeno zvono* (Šecel, 1997: 166-174). U ovom razdoblju stvarao je i Nikola Šop, kršćanski orijentiran književnik, a njegova djela su: *Isus i moja sjena*, *Božanski cirkus*, te *Izabrane pjesme*. Od ostalih književnika koji su

objavili barem jedno djelo u ovom razdoblju potrebno je istaknuti Gustava Krkleca, Dobrišu Cesarića, Dragu Gervaisa, Vjekoslava Majera, Slavka Kolara, Ivana Gorana Kovačića i Milana Begovića. No, pjesnik koji se pamtio dugo, a javio se zbirkom *Lirika šestorice* iz 1931. godine, bio je Dragutin Tadijanović. Ovaj književnik objavio je tridesetih godina prošloga stoljeća svoja najveća djela: *Lirika* koja sadržava pjesme *Žene pod orahom*, *Dugo u noć*, *u zimsku bijelu noć* i dr., ali i zbirke pjesama o sjećanjima iz djetinjstva poput *Sunce nad oranicama* te *Dani djetinjstva* (Frangeš, 1987: 342).

6. Div Planine!⁶

Mile Budak

Podiže se s Velebita,
s Velebita, div planine,
podiže se oro suri
hrabra gnijezda hrabar sine:

Podiže se junak Ante,
pa zagrrmi iz visine,
kao truba Božje pravde:
”Bježte psine preko Drine!”

Svi Hrvati Antu slijede
za slobodu svoga praga;
svak se žuri u boj sveti,
preko Drine tjera vraga.

S Velebita Ante kliče,
zublje gore, puške ore;
Bježte psine preko Drine
Hrvati se za dom bore.

6.1. „Podiže se s Velebita, s Velebita, div planine“

Nakon što je na teritoriju Kraljevine SHS proglašena diktatura, Ante Pavelić, pravaški vođa napušta te prostore i odlazi u emigraciju. Dolazi u kontakt s vođama makedonske ilegalne organizacije, VMRO, s kojima potpisuje Sofijsku deklaraciju kojom usaglašavaju zajedničko djelovanje na stvaranju nezavisnih država Hrvatske i Makedonije. Zbog tih aktivnosti jugoslavenski sud osudio je Pavelića u odsutnosti na smrt. Na kraju se smješta u Italiju, gdje biva prihvaćen on i njegova protujugoslavenska politika u okvirima Mussolinijeve ekspanzionističke politike u jugoistočnoj Europi (Goldstein 2008: 143). Od samog napuštanja Kraljevine, Pavelić nastoji izgraditi ustašku organizaciju. Počinje okupljati emigrante u Austriji, Njemačkoj, Italiji, a u nekim od tih zemalja osnovani su logori u kojima su se pristaše pokreta uvježbavali za borbu u

domovini. Prvi logor organizirao je Gustav Perčec u Janka Puszti kod Nagykanizse u jugozapadnoj Mađarskoj. Stihovi koji spominju Velebit, zanimljivi su u slučaju kada spomenemo događaj iz jeseni 1932. godine. Tada je skupina Hrvata pridošlih iz emigracije i naoružanih iz Italije, po odobrenju samog Pavelića, ali i uz pomoć pristaša novoosnovanog ustaškog pokreta, napala žandarmerijsku stanicu u ličkom selu Brušani. Taj je događaj poznat pod nazivom Velebitski ili Lički ustanak, a ustaški ga je pokret smatrao formalnim rođenjem svoje organizacije (Goldstein 2008: 144). Ustanak je bio neuspješan, napadači su se povukli, a jedan od njih je i ubijen. Policija i vojska pokrenule su akcije da pohvataju sudionike. Većina ustanika je uhićena, a neki su ponovno pobjegli u emigraciju. Policija je uhitila i seljake koji su navodno pomagali ustanicima. Osmorica kojima je dokazano sudjelovanje ili pomaganje osuđeni su na zatvor ili smrt. Teror se nastavio, a tijekom 1933. godine kao „hrvatski ustaše i nacionalno revolucionarni elementi“ osuđeno je 159 osoba (Goldstein 2008: 144-145). Ovaj događaj je povijesno bitan, jer je u ustaškoj propagandi pretvoren u legendu. Brutalne posljedice i gušenja nacionalnih identiteta izazvale su ekstremne nacionalističke reakcije. Goldstein ističe tu ekstremnost u postupku kada Pavelić iste godine objavljuje prvi broj lista *Ustaša- vjesnik hrvatskih revolucionara*. U njemu se zagovaraju radikalne metode borbe, uključujući i terorizam: „U borbi za svete ciljeve sva su sredstva dopuštena, pa i ona najstrašnija“ i najavljuje da će sredstvo biti nasilje: „NOŽ, REVOLVER, STROJNA PUŠKA I PAKLENI STROJ, to su idoli, to su zvona, koja će navjestiti osvit zore i USKRSNUĆE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE“ (Goldstein 2008: 145).

Književno gledajući, citat daje zanimljivu metaforu. Velebit je hrvatska planina, a poznato je još iz Ilijade i Odiseje, pa do priča Ivane Brlić-Mažuranić, da su planine i brda prostori puni šuma i spilja koje skrivaju zanimljive likove. Jedni od njih su i divovi, a nama je dobro poznat Polifem iz Homerove Odiseje. Mogli bismo zaključiti da Budak koristi hiperbolu kojom Pavelić uspoređuje sa mitološkim bićem. Tom usporedbom ga uzvisuje, jer divovi su bića koje odlikuje velika snaga i veličina. Inače, u nekim mitologijama divovi su primarna bića u borbi protiv bogova, čime je jasno da Mile Budak daje vođi pokreta određene karakteristike i time pokazuje vjeru u Pavelića kao „spasitelja“ i glavnoga borca protiv neprijatelja.

6.2. "Bježte psine preko Drine!"

Iako je pjesma napisana 1933., treba nadodati da su se te strašne zamisli, dolaskom ustaša na vlast, i ostvarile. Stvaranjem NDH pokrenuti su brutalni progoni Srba, Židova, komunista, Roma i svih onih koji se nisu uklapali u koncepcije ustaške NDH. Goldstein tvrdi da su Pavelić i njegova uprava, kako bi opravdali svoje zločine, uvjeravali narod kako su Srbi zli, niškoristi i da im je unija s njima u Kraljevini Jugoslaviji bilo najgore razdoblje dotad (Goldstein, 2008: 253). U ovom kontekstu bitan je topos rijeke Drine — ona se nalazi u Bosni i Hercegovini, a stvara prirodnu granicu sa Srbijom. Kao što je već istaknuto, ali ćemo ponoviti, Goldstein je u svom djelu napisao: „Mile Budak nije pripadao zapovjednom lancu izvršenja genocidnih zločina i najvjerojatnije nikad nije sudjelovao u njihovu direktnom planiranju i organiziranju, još manje u izvršenju. Međutim, svojom brbljavošću i rječitošću u opravdavanju tih zločina, percipiran je kao njihov najgorljiviji zagovornik i poticatelj, gotovo simbol“. Budak je u govoru, održanom u Varaždinu 25.-26. lipnja 1941. godine, izrekao vjerojatno najpoznatiji rasistički slogan na ovom prostoru - „Srbe na Vrbe“ (Goldstein, 2008: 255). Broj žrtava terora bio je velik. Danas ljudi prepoznaju i pjevuše neke od ovih stihova, ali rijetko tko od njih razumije da su se oni ostvarivali, te da su unutar tih ideja počinjeni mnogi zločini.

6.3. „Za slobodu svoga praga.. Hrvati se za Dom bore“

Da rezimiramo ustaške ideje. Oni su se borili za slobodnu, nezavisnu državu koja je prilikom osnutka zauzimala područje Banovina Hrvatske, Bosnu i Hercegovinu s granicom na Drini. No, počinili su greške i razočarali narod time što su velik dio Dalmacije, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja dali Italiji, a u trenutcima dolaska na vlast Kraljevina Mađarska pripojila je Međimurje i Baranju (Goldstein, 2008: 237-239). NDH je bila podijeljena na okupacijske zone Njemačke i Italije, tako da te velike

„slobode“ zapravo i nije bilo. Naglasak na to da se Hrvati za dom bore, mogli bismo povezati citatom o etničkim čišćenjima, čime je jasno da su „Hrvati“ htjeli taj „Dom“ za sebe i svoj narod. Točnije, da citat „za Dom bore“ predstavlja element prikazivanja borbe ustaškog pokreta kao opravdanog cilja, za dom svog kućnog praga, obitelji, kulturnih vrijednosti i naroda.

Mile Budak poslije Prvog svjetskog rata pristupa obnovljenoj Hrvatskoj stranci prava (frankovci) te je član zagrebačkoga gradskog zastupstva do 1928. godine⁷. Nakon uvođenja šestojanuarskog režima 1929. godine, te odlaska A. Pavelića u emigraciju, postaje vođa Hrvatske stranke prava. Uspostavljenom diktaturom, režim je širio teror posebno među zagovornicima nacionalnih ideja. Mile Budak napadnut je sredinom 1932. godine. Preživio je napad iako je bio teško ranjen (Goldstein 2008: 139). Na poziv Vladka Mačeka, Budak postaje potpisnik dokumenta nazvanog Zagrebačke punktacije. Krajem 1932. godine emigrira u Italiju i Njemačku, gdje se povezuje s ustašama i Pavelićem; šef je njihove kancelarije u Berlinu 1932.–34., a zatim odlazi u Italiju. Pavelić ga je za zasluge u ustaškom pokretu imenovao za „poglavnog doglavnika“, a 1935. godine i zapovjednikom svih ustaških logora. Godine 1938. posredovanjem policijskog delegata Kraljevine Jugoslavije V. Milićevića i, čini se, uz suglasnost istaknutih članova HSS (J. Pernara i J. Krnjevića), vraća se u Zagreb. Neposredno po proglašenju ustaške NDH, 12. travnja imenovan je predsjednikom privremenoga Hrvatskog državnog vodstva, a 16. travnja u prvoj vladi NDH postaje ministar bogoštovlja i nastave⁸. Goldstein piše da je Budak svojom brbljavošću i rječitošću u opravdavanju zločina počinjenih nad Srbima i Židovima percipiran kao najgorljiviji zagovaratelj i simbol tih zločina (Goldstein 2008: 255). No, sam Budak priznao je da su svi u Vladi imali antisemitski stav te da su se slagali „*da su Židovi u Hrvatskoj provodili uvijek protuhrvatsku politiku i podupirali takav režim*“⁹. Bio je i potpisnik tzv. Rimskih

7

Hrvatska enciklopedija; Budak, Mile, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9958>, 1.9.2017.

8

⁸ Hrvatska enciklopedija; Budak, Mile, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9958>, 1.9.2017.

9

ugovora kojima je Hrvatska izgubila velik dio Jadranske obale i predala ih Italiji. Godine 1943. postaje ministar vanjskih poslova, a povjesničar Krizman tvrdi kako je Budaku povjerena ta funkcija zbog Pavelićevog uvjerenja kako će se Budak brzo poskliznuti i završiti izvan politike kao njegov doglavlak (Krizman, 1986: 282-285). U svibnju 1945., nakon sloma NDH, Mile Budak se pridružuje masovnom pokretu hrvatske vojske i stanovništva prema slovenskoj granici. Kao i mnogi drugi predan je partizanima nakon čega je uhićen i optužen za mnoge zločine. Osuđen je na smrt vješanjem, a kazna je izvršena 7. lipnja 1945. godine¹⁰.

¹⁰ Hrvatska enciklopedija; Budak, Mile, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=9958>, 18.8.2017.

¹⁰ Hrvatska enciklopedija; Budak, Mile, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=9958>, 18.8.2017.

7. Ustašo moj¹¹

Mile Budak

Hrvatske zemlje strepnjama strepe,
Hrvatske gore tiho romore,
Hrvatska srca susprežu snagu,
Hrvatske rijeke tiho žubore -
Čekaju dolazak tvoj -
Ustašo moj, ustašo moj!

Djetinjim plačem doline ječe,
Starački vapaj do neba siže,
Žene i ljudi trunu u krvi,
Vapaj i muka mrtve već diže -
Ustašo moj, ustašo moj
Čekaju dolazak tvoj!

Dušmanin gazi majčicu tvoju,
Pljuje oltare, grobove skvrni,
Sestrica tvoja za tobom vapi,
Ljuba te tvoja, - Hrvatska zove!
Ustašo moj, ustašo moj -
Čekaju dolazak tvoj!

¹¹ Pjesma je objavljena u Velebitski: *Ustašo moj! Nezavisna Hrvatska Država; Godišnjak 1934*. [Berlin, 1933], izdao i uredio dr. Mile Budak (prethodno u – *Grič*, Evropski prilog *Hrvatskog Domobrana* u Buenos Airesu 16.9. 1933.

7.1. „Dušmanin gazi majčicu tvoju,

Pljuje oltare, grobove skvrni...“

Hrvatska nakon raspada Austro-Ugarske ulazi u zajednicu s Kraljevinom Srbijom te tada nastaje tzv. Prva Jugoslavija. Budući da je prvoprosinačkim aktom¹² na vlast Kraljevstva Jugoslavije došla dinastija Karađorđevića logično je zaključiti kako je Srbija imala veću vlast u novonastaloj državi od ostalih područja u uniji. Dana 28. lipnja 1921. godine izglasan je Vidovdanski ustav. Njime je regulirano da je država ustavna i parlamentarna monarhija. Matković ističe kako je uređenje države bilo strogo centralističko te kako se jedinstvenim upravnim aparatom iz jednog centra upravljalo cijelom državom (Matković, 2003: 96). Taj centar je bio Beograd. Nadalje, zakonodavnu vlast imali su skupština i kralj, a zakoni postaju valjani tek onda kada ih kralj sankcionira. Na sastavljanju ustava radile su dvije vladine stranke; Radikalna i Demokratska te se prema tome već polako vide apsolutističke težnje i srpska dominacija. U razdoblju 20-ih godina prošloga stoljeća događale su se brojne zabrane, kao što je zabrana komunističkoga javnoga djelovanja, previranja u strankama te atentat na Stjepana Radića. Zato 6. siječnja 1929. kralj Aleksandar objavljuje kraljev manifest te tako uvodi diktaturu. Iako je ukinut parlamentarni sustav, Aleksandar Karađorđević ipak je imenovao neparlamentarnu vladu, odgovornu samo njemu (Matković, 2003: 175). Svim političkim strankama zabranjen je rad, a dvije godine nakon toga, točnije 1931. godine, kralj donosi novi ustav koji nazivamo oktroirani. Koristi se taj termin jer ustav ne donosi parlament nego ga je nametnuo, bolje rečeno oktroirao sam kralj (Matković, 2003: 177). Ovim ustavom je izravno nametnut otvoreni apsolutizam jer je sva moć bila u rukama jedne osobe – kralja. Sve jedinice u državi odgovarale su Beogradu.

Naravno, u ovako naglom preokretu bilo je jasno da će se stvoriti i oporba diktature, a najvažniji činovi bili su tzv. „Zagrebačke punktacije“ te utemeljenje ustaškoga pokreta. Neovisno o tome kada gledamo danas je li ta oporba bila bez grijeha, oni su se ipak odlučili suprotstaviti srpskoj represiji koja je svakim ustavom bila sve jača.

¹² Prvoprosinački akt je čin kojim je 1. prosinca 1918. godine uspostavljeno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Nazvan je po datumu (Hrvatska enciklopedija: Jugoslavija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29463>, 4.8.2017.)

„Zagrebačke punktacije“ nastale su 1932. godine s ciljem osudbe diktature, velikosrpske hegemonije i željom za novim uređenjem države (Matković, 2003: 179). Nakon zabrane djelovanja te raspuštanja stranaka, kao što je Hrvatska stranka prava, država je pojačala nadzor na vođama i članstvom političkih organizacija. Nadzor su vršili policajci te takozvani pouzdanici koji su izvještaje slali organima vlasti u Zagreb i Beograd (Janjatović, 1994: 229). Strogi se nadzor vršio i nad istaknutim hrvatskim političarima: dr. Vladkom Mačekom, dr. Ivanom Pernarom, dr. Jurajem Krnjevićem te Marijom Radić, suprugom Stjepana Radića (Janjatović, 1994: 230). Važno je napomenuti kako su pratili i Svetozara Pribićevića te Milana Šufflayja. Vladko Maček je više puta uhićivan. Prvi put jer ga je „država“ smatrala odgovornim za podupiranje omladinaca HSS-a dok su aktivirali eksplozivne naprave u Zagrebu budući da nisu bili zadovoljni uspostavom diktature (Janjatović, 1994: 230-231). Također, uhićen je i nakon potpisivanja „Zagrebačkih punktacija“. Svaki od navedenih političara bili su uhićivani nekoliko puta te osuđivani na kratke kazne od par mjeseci te na stroge zatvore, a neki su s vremenom i izgnani. Možda najpoznatije političko ubojstvo onoga vremena na ovome području bilo je ubojstvo Milana Šufflayja. On je uhićivan više puta u razdoblju od 1920. pa do 1930. godine. Često je dobivao prijeteća pisma ili javne kritike u novinama. Dana 18. veljače 1931. godine ubijen je na pragu svoje kuće tako što su mu glavu smrskali čekićem (Janjatović, 1994: 233). Naime, situacija nije bila povoljna ni za običnoga čovjeka. Nakon 1929. i krize u SAD-u, financijska situacija postaje loša u cijeloj Europi. Na području Jugoslavije problem stvara nedovršena agrarna reforma, dugovi u koje zapadaju svi slojevi društva, ali i propadanje tvornica, poljoprivrednih središta te kao najgore od svega pad banaka i općenitoga gospodarsko-financijskoga sustava. Na mrežnoj verziji Hrvatske enciklopedije, Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža, nalazi se podatak kako su beogradske vlasti iskoristile pad bankarskoga sustava te uspjele prebaciti centar financijskoga središta iz Zagreba u Beograd¹³.

Iz današnje perspektive teško je procijeniti koliko je zapravo situacija bila loša. No, dade se zaključiti kako je iz godine u godinu Beograd polako postajao centar države,

a kralj i njegovi saveznici stvorili su potpuno apsolutističko uređenje. Naravno, treba misliti na to je Mile Budak bio pjesnik te je uz pomoć ovih stihova htio probuditi osjećaje i izazvati zgražanje, pogotovo i zbog toga jer je bio jedan od pristaša ustaškoga pokreta čiji su članovi u velikom broju bili izvan države. Ova pjesma je jedna vrsta budnice, poziva da se narod digne, da se, prema njemu, dignu hrabri i obrane svoju zemlju i narod od ugnjetavanja i nametnutih pravila. Ali je kao i većina takvih pjesama korišteno puno personifikacije i metafora kako bi dobila jače značenje i važnost.

8. Dr-u Vladku Mačeku¹⁴

Mihovil Pavlek (Miškina)

Vladko,
znali smo, da vjeran učenik Učitelja si svoga,
da u Njemu si sav,
iskren da prijatelj naroda si seljačkoga,
kao lav,
na obranu njegovu spreman skočiti
za slobodu, pravicu kročiti
i nikada odustati od toga.

Znali smo, da si tvrd,
neki su govorili, ni srdca nemaš:
Napuštaš bolesnog otca,
zapuštaš nejaku djecu,

¹⁴ Pjesma je objavljena u: *Seljačka sloga*, Glasilo istoimenog hrvatskog seljačkog prsovjetnog i dobrotvornog društva u Zagrebu s ograncima po selima. Zagreb, 1/1936, br.8, kolovoz 1936 (urednik Rudolf Herceg) (Matan, 2006 – 07: 201)

na stolac, mekan stolac, ne ćeš sjesti
i narodu svome s ramena lopove sresti ...

Ti si se smiešio, a ako Ti je plakala duša,
znao si, da nije tako.

Znao si: na mekan stolac sad sjesti
ne znači lopove tresi,

Već narodu svome konopac plesti –
umjesto k slobodi, sreći, u ponor ga odvesti;
i ako nije čekati lahko,
da se to tek onda može, kad narodne se sile slože,
kad narod ga namjesti ...

I zato Vladko, mi stišćemo Ti ruku:

znaj, razumije seljak Tvoju misao, Tvoju muku.

U njega velika je vjera, u njega srce toplo, mekana duša
i snaga, silna snaga, kad jednu misao sliedi,
kad svoju duša sluša ...

Zato eto tako radi,

misli, trpi – slaže, važe,

i s pomoću Tvojom, hram sloge, pravice,
za svu braću, za sve ljude gradi.

8.1 „Vladko,
znali smo, da vjeran učenik Učitelja si svoga“

Dr. Vladko Maček jednako je kao i Stjepan Radić više puta uhićivan zbog borbe u ono što je vjerovao, a to su bile smjernice i politika Hrvatske seljačke stranke. Maček je rođen u Jastrebarskom 20. srpnja 1897. godine (Perić, 2003: 11). Vladko Maček je nakon ubojstva Stjepana Radića preuzeo vodstvo HSS-a te je postao supredsjednik u DSK, odnosno Demokratsko-seljačkoj koaliciji, zajedno sa Svetozarom Pribićevićem. Unatoč brojnoj literaturi o Mačeku, možda je najzanimljiviji rad Željka Karaule koji opisuje i analizira kako se stvarao kult ličnosti dr. Vladka Mačeka. On je zabilježio kako je za

vrijeme Mačekova vodstva HSS imao svoje paravojne jedinice nazvane HSZ ili Hrvatska seljačka zaštita te da je upravo u razdoblju od 1935. godine, i nakon atentata na kralja Aleksandra kada jača hrvatsko pitanje, te do 1941. i uspostave NDH, kult ličnosti bio najsnažniji. Također, napomenuo je da su se pripadnici paravojne organizacije nazivali „Mačekova garda“¹⁵. Zabilježio je čak nevjerojatan događaj proslave rođendana iz 1937. godine kada se HSZ pojavljuje i čuva stan Vladka Mačeka, a on na bijelom konju odlazi do Marulićeva trga. Na toj je proslavi sudjelovalo 11 000 ljudi. Karaula je u arhivu Bjelovara uspio pronaći i zapis o govoru vođe lokalnih odreda HSZ-a Fabijana Antoljaka u Bjelovaru sredinom 1940. na zboru HSS-a na bjelovarskom sajmištu:

*„Antun Radić bio je učitelj hrvatskog seljačkog naroda, naš voljeni Stjepan Radić bio je Mesija i pronositelj njegovih poruka, a dr. Maček je stvoritelj naše države, naše Banovine i naš veliki vođa“*¹⁶.

Iako se danas Maček ne uzdiže kao neki drugi vođe stranaka, država ili kraljevi, neosporno je to da je upravo on nazivan „vođom svih Hrvata“¹⁷. On je bio jednostavan čovjek, osoba iz naroda, tajanstven i samozatajan. Uhićivan vrlo često, ali u tišini je to pretrpio i ponovno izašao na slobodu, a nakon svega, postigao je neke uspješne rezultate koje nisu mogli odlučno izvršiti niti njegovi prethodnici, ali niti nasljednici. Zato je zanimljivo da u moru raznih pjesama o političarima i vođama postoji i jedna snažna o dr. Vladku Mačeku. U duhu citata, mogli bismo reći da je zbog svojih postupaka i uspjeha upravo on primjer poznate izreke: „učenik postaje učitelj“.

8.2. „I s pomoću Tvojom, hram sloge, pravice,
za svu braću, za sve ljude gradi.“

15

¹⁵ Preuzeto s <http://www.matica.hr/media/uploads/knjige/110godhss/hss149.pdf>, 20.8.2017.

16

¹⁶ Preuzeto s <http://www.matica.hr/media/uploads/knjige/110godhss/hss149.pdf>, 20.8.2017

17

¹⁷ Preuzeto s <http://www.matica.hr/media/uploads/knjige/110godhss/hss149.pdf>, 20.8.2017

Iako je pjesma nastala tri godine prije događaja koji će biti interpretiran u ovome stihu, važno je napomenuti kako je sav stranački rad i odnos Vladka Mačeka prema svom narodu vodio upravu k tom događaju te je zato toliko bitan i treba biti spomenut kao nešto što nije mogao svatko postići, a Maček je uspio. Stvar zbog koje povijest i danas pamti Vladka Mačeka je sigurno sporazum o stvaranju Banovine Hrvatske. Nakon što je knez Pavle uz pomoć urote srušio predsjednika vlade Milana Stojadinovića, zamijenio ga je s ministrom socijalne politike – Dragišom Cvetkovićem. Knez Pavle poslao je Cvetkovića kao svog emisara u Zagreb gdje se ovaj susreo s Mačekom. Ponajprije su se dogovarali o tome kako će teći tijekom sporazuma i što je najbitnije za rješenje hrvatskoga pitanja. Matković piše kako je Cvetković predložio spajanje Savske i Primorske banovine te grada Dubrovnika (Matković, 2003: 203). No, Maček je htio ipak raspravljati i o području Bosanske krajine, tzv. turske Hrvatske te Srijema. Budući da je plan bio da se prvo utvrdi teritorijalni opseg nove tvorevine pa tek onda ostale ovlasti, ovi su Mačekovi zahtjevi ipak bili primarni. Nadalje, Matković je zabilježio je kako je suglasnost postignuta tako da je dogovoreno održavanje plebiscita u spornim područjima (Matković, 2003: 203). Knez Pavle se nije slagao s idejom o plebiscitu budući da se u to doba približava polako razdoblje rata, a Njemačka je okupirala Čehoslovačku i Albaniju te su pred vratima Jugoslavije. Knez se bojava pobuna i neslaganja u slučaju da i na njihovom području dođe do rata. Pregovori su prekinuti, ali su Cvetković i Maček održali kontakt. Do konačnoga teksta ipak je došlo, ali je isključen plebiscit te su se utvrdile nove jedinice Banovine Hrvatske (Matković, 2003: 205). Predloženi tekst sporazuma potpisan je 26. kolovoza 1939. godine (Matković, 2003: 205), a svojim ga je potpisom potvrdio i knez Pavle. Važno je napomenuti kako je Maček postao potpredsjednik Cvetkovićeve vlade, a kako bi se utvrdilo točno značenje Banovine obavljena je i „Uredba o Banovini Hrvatskoj“. Matković komentira kako su „Uredbom“ utvrđeni teritorij Banovine, nadležnost i organizacija (Matković, 2003: 205). Sastojala se od Savske i Primorske banovine te onih kotareva u kojima je bilo većinsko hrvatsko stanovništvo kao što su Dubrovnik, Travnik, Fojnica, Brčko, Gradačac, Derventa, Šid i Ilok. Također, Banovina je imala svoju zakonodavnu, upravnu i sudsku vlast, a vrhovno upravno tijelo bila je Banska vlast na čelu s banom Ivanom Šubašićem (Matković, 2003: 209).

No, ovaj citat, kao i cijela pjesma uzdižu Vladka Mačeka kao osobu koja je napravila nešto nevjerojatno, a upravo je to u svojoj knjizi analizirao i Hrvoje Matković:

„Sudstvo Banovine Hrvatske bilo je potpuno samostalno: osim banovinskih sudova, nema drugih sudova. ... Autonomija Banovine Hrvatske narušila je načelo centralizma, na kojemu je do tada počivala državna zgrada. ... „Uredba o Banovini Hrvatskoj“ postavila je prve osnove složene ili federativne države. Nova Banovina u odnosu na ostale stvarno je bila federalna jedinica unutar centralistički uređene monarhije. K tome, sporazum Cvetković-Maček predviđao je da se u ustav unese odredba prema kojoj se nadležnosti Banovine Hrvatske ne mogu ovoj oduzeti ili smanjiti bez njezina pristanka“ (Matković, 2003: 209).

Danas ne znamo bi li situacija zaista izgledala tako, odnosno je li postojala mogućnost da Banovina zaista ima tolike neovisne ovlasti unutar druge višedržavne zajednice. No, ono što možemo primijetiti je to da su to bili dobri temelji za neku vrstu autonomnosti, a možda čak i pravni akti kojima bi se taj teritorij uspio jednoga dana, ubrzo, odvojiti od ostatka, bolje rečeno odcijepiti od Jugoslavije i srpske dominacije te postati u potpunosti nezavisna jedinica i država Hrvata. Naravno, to su sada samo nagađanja, ali jednostavno možemo zaključiti da ovi uvjeti izgledaju daleko bolje i označuju jaču neovisnost od onih na kojima se temeljila Nezavisna Država Hrvatska čiji su vođe praktički uništili sav trud dr. Vladka Mačeka. Maček je preuzeo vodstvo HSS-a nakon smrti Stjepana Radića, a Mihovil Pavlek je samo jedan od mnogih koji su smatrali kako je zaista dobro nastavio njegovati Radićeve vizije.

Mihovil Pavlek, zvan Miškina bio je jedan od sljedbenika HSS-a te je vjerovao u rad i djelo dr. Vladka Mačeka. Počeo je objavljivati vrlo kasno, točnije oko 40. godine života i to uglavnom u izdanjima Hrvatske seljačke stranke čiji je bio kasnije i zastupnik (Frangješ, 1987: 504). Brojni ga autori opisuju kao seljačkog pisca koji je unatoč podrijetlu dao „dotjeranost“ (Frangješ, 1987: 315) svojim djelima te su ona tako i danas važan dio hrvatske književnosti. Miškina je pisao o neuljepšanoj i neidealiziranoj slici sela (Milanja, 2017: 61), a zbog svog stila i načina pisanja smatran je „najznačajnijim hrvatskim seljačkim piscem“ (Milanja, 2017: 61). U mnogim djelima, ali i u svojoj političkoj karijeri često je isticao loše strana rata i smrti te Frangješ piše: „*On je sam,*

vlastitim življenjem, došao do krležijanske spoznaje da militarizam čini od čovjeka stroj i oduzima mu slobodu“ (Frangeš, 1987: 315) Zbog svojih je uvjerenja ubijen u ustaškom logoru Stara Gradiška.

9. Hrvatska književnost u razdoblju od 1940. – 1950.

U hrvatskoj povijesti pamtimo brojne ratove, unije, smrti, kulturne pravce, ali u ovih deset godina dogodile su se promjene s kojima se borimo i danas, 70 godina kasnije, a biti će breme daljnega sazrijevanja još desetljećima. Godine 1939. dr. Vladko Maček je sporazumom s predsjednikom jugoslavenske vlade, Dragišom Cvetkovićem, stvorio Banovinu Hrvatsku. To je bio teritorij koji je po dogovoru trebao imati svoju sudsku i zakonodavnu autonomnost. No, nedugo nakon potpisivanja njemačka vojska osvaja područja Jugoslavije te maršira u Zagreb gdje daje pravo na vlast ustaškom vođi – Anti Paveliću. Iako je ovo bilo jedno od mračnijih razdoblja hrvatske povijesti jer se izvan granica odvijao Drugi svjetski rat, a unutar granica bile su česte borbe partizana, ustaša i četnika, pisana riječ se prorijedila, ali su književnici i dalje imali snažnu ulogu u kulturnom razvoju. U ovome razdoblju nastaju brojna ideološka djela, kao i obrađena angažirana poezija, ali i vrhunska djela nekih autora. Šicel piše kako su se u „Hrvatskom izdavačkom bibliografskom zavodu“ tiskala suvremena i starija djela hrvatskih pisaca, ali i djela svjetske književnosti (Šicel, 1997: 178-179). Nadalje, napomenuo je da su se upravo u tom razdoblju pojavile poznate antologije poezije i proze, a najveći pothvat je sigurno bilo izdavanje *Hrvatske enciklopedije* čiji je glavni urednik bio Mate Ujević, a objavljena je u pet svezaka (Šicel, 1997: 179). Također, s druge strane za vrijeme rata nastala su i brojna djela književnika koji su svoja djela posvećivali ratnim zbivanjima jer su se u tim trenucima nalazili u partizanskim odredima antifašističke borbe. Nakon rata i revolucionarne borbe, brojni pisci su se zalagali i ugledali na sovjetske pisce te je književnost pratila odrednice socijalističkoga realizma, no uvijek je bio i otpor onih koji su smatrali kako se književnost ne smije podrediti, kako Šicel ističe, izravnoj propagandi novoga poretka (Šicel, 1997: 177). Godine 1945. na vlast dolazi Komunistička partija na čelu s Josipom Brozom Titom, a stvorena je Jugoslavija kao savez šest republika i dvije autonomne pokrajine pod utjecajem komunističke i socijalističke ideologije.

Književnici su u tih deset tmurnih godina ipak objavili neka od svojih boljih djela kao što su *Tuga zemlje* Dragutina Tadijanovića, *Za kasnim stolom* i *Tajanstvena prela* Nikole Šopa, *Giga Barićeva i njezinih sedam prosaca* i *Puste želje* Milana Begovića, *Musinka* i *Kresojića soy* Mile Budaka te *Na kamenju* i *Izvan stvari* Vjekoslava Kaleba. Rat je za sobom donosio smrt, razmišljanje o kraju, borbama i agoniji, a upravo su književnici bili ti koji su svoje osjećaje i razmišljanja prenosili na papir. Brojni pisci su već bili izgrađeni literarni umjetnici prije rata te su nakon svih događaja nastavili pisati onako kako su i započeli karijere, no samo su oni bolji i istaknutiji uspjeli uskladiti svoje tendencije pisanja zajedno s društvenom porukom, to jest propagandom koja je u početku stvaranja socijalističke države bila glavni oblik „opravdanja“ nove vlasti. Većina pisaca je ipak upala, kako Šicel opisuje, u šablone s junacima koji su izrazito negativni ili pozitivni, ali bez psihološke dimenzije, pri čemu opada vrijednost djela (Šicel, 1997: 193).

10. Hrvatski Alleluja!¹⁸

Ivo Lendić

U Veliki Četvrtak, u Veliki Četvrtak, kad su zanijemila zvona u
očekivanju Uskrsnuća,

Zakliknula su naša srca, suze su orosile našu radost, ostvario se
tisućljetni san.

O, neka blagoslovljeni, neka su blagoslovljeni, narode
hrvatski, svi tvoji bolovi, tvoja sva pregnuća!

O, neka je blagoslovljen ovaj od snijega bjelji, od sunca
blistaviji dan!

Neka su blagoslovljeni, Ante Starčeviću, krvava Tvoja
osamljenost, Tvoja ogorčenja!

Neka je blagoslovljena, Eugene Kvaterniče, svaka kap Tvoje
krvi, Tvoja proročanstva!

Šufflayu, Javore, Radiću, neka su blagoslovljeni Vaša smrt,
Vaša žrtva, Vaša htijenja!

Ante Paveliću! Ante Paveliću! Neka je milijun puta
blagoslovljen svaki trenutak Tvoga izgnanstva!

Neka je blagoslovljeno tisuću godina borba, tisuću godina
beskrajnih patnja, tisuću godina suza!

Pruži, izmučena Hrvatska, pruži u suzama radosnicama svoj

kraljevski dlan!

Kao dar najljepši primi dragocjenu slobodu, stupi u dan

radosni iz tisućljetnih uza!

Plači od veselja! Bezbrojni su spremali kroz tisuću godina ovaj

dan, ovaj divan dan!

Zazvonite zvona usrksna s romonom potoka, pjevajte, ptice, u

šumama; proljeće, blistaj po bregovima!

Sunce, sini ko nikada nad Hrvatskom, zadrhtajte ko srca naša,

zvijezde na nebesima!

Tugo, tugo tisućljetna, nestaj, rastopi se skupa s proljetnim

snjegovima!

Neka je beskrajni Alleluja Tebi, izmučena Hrvatska, najdraža

na svijetu, ljepoto nad svim čudesima!

10.1. „U Veliki Četvrtak, u Veliki Četvrtak, kad su zanijemila zvona
u očekivanju uskrsnuća“

Vratimo li kalendar na datum 10. travnja 1941. godine uvidjeti ćemo kako je to zaista bio četvrtak. No, zanimljivo je, gledajući razne dokumente, kako je to zaista bio Veliki Četvrtak prije blagdana Uskrsa. Taj datum se pamti kao dan osnivanja i utemeljenja Nezavisne Države Hrvatske. No, iako je cijela priča počela godinama ranije, u ovom citatu početi ćemo narativ s datumom 6. travnja 1941. godine. To je bio dan kada je njemačka Dvanaesta armija napala Makedoniju, a njemački bombarderi, kako je to opisao Krizman, „počeli su nad gradom, nesmiljeno i krvnički, sijati smrt“ (Krizman, 1986: 377). Cilj i dogovor između Njemačke te vođa ustaškoga pokreta bio je njemačko zauzimanje teritorija Jugoslavije kako bi se Ante Pavelić u miru vratio kao novi vladar NDH pod kontrolom Trećega Reicha. Plan je bio sve odraditi u tišini i tako da nitko zapravo ne zna što će uslijediti sve do zadnjega trenutka. Nakon što su Njemačke trupe već stigle do Sesveta, Krizman je zabilježio kako je Slavko Kvaternik u svom iskazu napisao:

„Prvo proglašenje NDH u banskoj palači uslijedilo je ispred hrvatske zastave u prisutnosti svijeta u zgradi i na Radićevom trgu oko 1 sat poslije podne. Ovo proglašenje imalo je isti sadržaj kao i drugo proglašenje na radio, pa ću ga kasnije navesti, koliko se sjećam, a sjećam se dobro“ (Krizman, 1986: 384).

Budući da su njemački savjetnici došli do Zagreba, uslijedio je razgovor s Vladkom Mačekom koji je vlastoručnim potpisom predao državne vlasti Kvaterniku. Matković je objasnio kako je Slavko Kvaternik 10. travnja na Radio postaji Zagreb, u 16 i 10 minuta, pročitao izjavu kojom je proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku i široj javnosti (Matković, 2002: 59-61).

„Božja providnost i volja našeg saveznika, te mukotrpna višestoljetna borba Hrvatskog naroda – i velika požrtvornost našeg poglavnika dr. Antuna Pavelića, te Ustaškog pokreta u zemlji i u inostranstvu: Odredili su, da danas pred dan Uskrsnuća Božjeg Sina uskrsne i naša nezavisna Hrvatska država. Pozivljem sve Hrvate u kojem god mjestu bili, a naročito sve časnike, podčasnike i momčad cjelokupne oružane snage i javne sigurnosti, da drže nejaveći red i da smjesta prijave zapovjedništvu oružane snage u Zagrebu mjesto gdje se sada nalaze, te da cijela oružana snaga smjesta položi zakletvu vjernosti nezavisnoj Hrvatskoj državi i njenom Poglavniku. Cjelokupna vlast i zapovjedništvo cjelokupne oružane snage preuzeo sam danas kao opunomoćenik Poglavnika. Bog i Hrvati – Za Dom Spremni! Slavko Kvaternik“ (Krizman 1986: 386).

Također, odmah nakon proglašenja, Kvaternik je voditelju radija predao i izjavu Vladka Mačeka da ju pročita javnosti. Krizman ističe kako izjava nije u potpunosti točno napisana jer su je ondašnji tiskani mediji parafrazirali:

„Hrvatski narode! Pukovnik g. Slavko Kvaternik, vođa nacionalista u zemlji, proglasio je danas slobodnu i samostalnu nezavisnu Hrvatsku Državu na cijelom teritoriju Hrvatskog naroda, te je današnjim danom preuzeo vlast u svoje ruke. Pozivam sve Hrvate da se novoj vlasti pokore. Sve članove HSS molim, da ostanu mirni, a kotarske poglavare pozivam da ostanu na svojim mjestima i da surađuju s novim vlastima. Dano u Zagrebu, dne 10. travnja 1941. Dr. Vladko Maček.“ (Krizman, 1986: 386)

Svi autori pišu kako je njemačka vojska nekoliko sati kasnije umarširala u Zagreb. Maček također nije mogao učiniti ništa drugo osim pristati na ovo proglašenje jer se Jugoslavija polako raspadala, njemačka vojska je zauzimala sve prostore, a članovi HSS-a te njihove organizacije zaštite nisu bile dovoljno jake da se suprotstave velikom protivniku kao što je Treći Reich na samim počecima Drugoga svjetskoga rata.

10.2. „Kao dar najljepši primi dragocjenu slobodu, stupi u dan radosni iz tisućljetnih uza!“

Ono nevjerojatno bilo je to što su ustaše propagirali kako oni zapravo donose slobodu koju su Hrvati čekali još od prvoga kralja Tomislava, ili čak od dolaska na ove prostore. Naravno, kao što je već spomenuto, a biti će razrađeno u drugim poglavljima, ta se sloboda baš i ne bi mogla nazvati tim terminom. No, ono što u ovom citatu treba izdvojiti je riječ „tisućljetnih“. Bogdan Krizman je u svojim knjigama, pomoću zapisa govora i dokumenata iz arhiva, uspio zabilježiti kako je upravo Ante Pavelić vrlo često isticao da on kao poglavnik te njegovi sljedbenici donose slobodu koju su svi čekali tisuću godina. Zato je i naveo programsku izjavu koje Pavelić pročitao na sjednici Narodne skupštine 28. listopada 1927. godine:

„Prošlo je tisuću godina od osnutka Hrvatske države, koja je od 925. god. Postojala neprekidno, sad kao posve nezavisna, sad u zajednici s drugim narodima, ali vazdan kao zasebno državno-pravno tijelo“ (Krizman, 1986: 18)

Istina, pogledamo li zapise i pretenzije hrvatskih zastupnika u saborima u sklopu Habsburške Monarhije, a kasnije i Austro-Ugarske, taj pojam državnosti i pravne države uvijek je bila stvar oko koje su se sporili. Zapravo je vrlo jasno da se stoljetna hrvatska povijest koristi kao dio propagande jer se na taj način daje jače značenje i mogli bismo reći „pravo“ na to da upravo taj hrvatski narod bude nezavisan i slobodan. Zato i ne čudi da su se književnici jednako kao i novinari služili tim metodama budući da je unutar snažne pjesme takva ideologija lijepo „upakirana“ i putem izdavanja stihova u novinama, narodu direktno servirana. Istaknuti ćemo još jedan Pavelićev govor u kojem ovaj termin ima snažnu ulogu propagandne misli:

„Braćo ustaše! U tisućgodišnjoj svojoj povijesti hrvatski je narod imao bolnih i radosnih časova. Ovo je najradosniji čas naše povijesti, jer se nalazimo pred uskrснуćem Nezavisne Države Hrvatske. Držali su nas luđacima, ali mi smo se borili, mi smo radili, mi smo pobijedili, a luđaci su, plaćenici su oni, koji su o nama tako govorili! Ustaše! Nisu potrebne riječi, nisu potrebni dugi govori. Napose, to nije potrebno vama, borcima, koji ste do sada malo govorili. Vama, koji ste prošli sve kušnje, sve tegobe života. Vama, koji ste sve podnijeli i sve izdržali, neka bude velika, srdačna hvala domovine Hrvatske. Niste uzalud čekali, niste uzalud bili strpljivi, niste se uzalud borili! Ustaše! Naša je oslobodilačka borba pri kraju. Proživljujemo velike časove, i dok smo mi ovdje okupljeni, u domovini se događaju veliki događaji. Naša je teška borba, borba je cijelog hrvatskog naroda okrunjena najvećim uspjehom: uspostavom Nezavisne Države Hrvatske. Vi ćete već za nekoliko sati čuti veliku vijest, vi ćete za najkraće vrijeme poći na put u domovinu. Ustaše! Mi smo pobijedili! Pobijedili smo jer smo vjerovali! Pobijedili smo, jer smo uvijek bili – Za Dom Spremni!“ (Krizman, 1986: 394)

Samo ovaj govor bismo mogli obraditi na više razina. Zanimljivo je kako Pavelić prvo govori da „riječi nisu potrebne“, a toliko puta iznosi iste propagandne riječi kao borci, pobjeda i nezavisnost. Sve to radi s ciljem kako bi na neki način podigao moral svojim istomišljenicima, ali i dao vrlo veliki značaj svom i djelovanju ustaškoga pokreta. Također, ono još zanimljivije je učestalo spominjanje borbe i pobjede, a vrlo dobro znamo da su Nijemci ti koju su okupirali Jugoslaviju te srušili ondašnju državu – Kraljevinu Jugoslaviju. I upravo zbog takvih govora i korištenja izraza, termin „tisućljetna ili godišnja“ samo je jedan u nizu riječi kojima želi postići propagandni efekt i svoje djelovanje povezati s tom tisućgodišnjom povijesti.

Ivo Lendić bio je suurednik revije *Luč* koja je radila na „*kristijanizaciji i evangelizaciji političkog, društvenog i kulturnog života Hrvatske*“ (Milanja, 2017: 214). Za vrijeme Drugoga svjetskoga rata bio je suradnik *Hrvatskog Naroda*, dnevnoga lista u kojem je urednik bio Mile Budak. Za isti je list bio i njihov dopisnik iz Rima, budući da je ondje živio. (Milanja, 2017: 215). Nakon raspada Nezavisne Države Hrvatske odlazi u Argentinu gdje umire 1. travnja 1982. godine¹⁹

11. Razgovor²⁰

Julije Benešić

Strijeljano danas pedeset

intelektualnih začetnika

i razbojnika dva.

U Nezavisnosti tako:

²⁰ Hrvatska enciklopedija; Lendić, Ivo, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=35989>,
6.9.2017

²¹ Pjesma iz ciklusa *Fili* – objavljeno u *Rad JAZU*, knj.341, ur. Marijan Matković, Zagreb, 1965.
(Matan, 2006 – 07: 235)

Vi, Fili, dišete lako
u kulturbundu,
a meni je teško ko vagabundu.

- „Povucite se, slažite pasijanse,
rješavajte križaljke, rebuse,
enigmatsku literaturu!“

Kakva je to slobode zlatna ruža,
što nam je vjekovni dušmanin pruža?

- „Kad se nova država stvara,
prvu riječ vodi uvijek fukara.“

Mi, narod golubinje ćudi,
slavski puk od tamburaša,
pirskih gajdaša,
u blagosti tko nam je premac?

- „Vaš savezni zaštitnik prvi je Nijemac,
der Deutsche ist treu istinski.“

Čuješ li to, wienerneustadtski Zrinski?
Spasilac susjed je sa Rive degli Schiavoni –
Tako krugoval-radio zvoni
na sve strane.
O, da to čuješ Frankopane.

- „Sad nema više panslavizma!“

Da, sad je slavlje sadizma:
do koljena krv, u lice nam prska,
sramota, laž, žig divljaštva, barbarstva,
grabež, razbojstvo, prljave krađe,
misao o slozi veleizdaja drska.
A sloga s kim?

- „Bratski su narod vam sada Slovaci.“

Neobratski – Rusi, Česi, Poljaci,
Strijeljano danas pedeset
intelektualnih začetnika
i razbojnika dva.

Mračí se. Valja zastore spustit,
civilna zaštita pazi na zamračenje.
Da, mrak je sve gušći,
sad bomba praska, ne, ne puca zora.
Spušta se mora.
Ne, ne će bit dana,
već tmina bezdana.

- „Seid brav und still. Unsre Macht,
die immer wacht
auf euch bedacht,
sie sorgt um eure ewige Nacht.“

11.1. „Strijeljano danas pedeset
intelektualnih začetnika
i razbojnika dva.“

Stvaranjem NDH, ustaški vođe brzo su pokazali svoje pravo lice. Njihova ideologija zahtijevala je stvaranje „čistog hrvatskog životnog prostora“, a Krizman piše kako bi to uspjeli prvo se su trebali „istrijebiti“ Srbe, a potom i Židove koje su nazivali „najvećim neprijateljem hrvatskog naroda“ (Krizman, NDH između Hitlera i Mussolinija, 1986: 116). Nadalje, trebalo je nešto učiniti i s onim Hrvatima koji nisu podupirali ustašku ideologiju već su bili smatrani izdajicama. Po uzoru na Treći Reich počeli su raznim ustaškim i nacističkim zastavama i amblemima označavati židovske trgovine i radnje, ali to je nažalost tek bio početak. Vlasti su 17. travnja 1941. godine objavile „Zakonsku odredbu za obranu naroda i države“ (Krizman, 1986: 117). Odredba je napisana u 5 točaka u kojima piše:

- Točka 1: Tko bilo na koji način povrijedi ili je povrijedio čast i životne interese hrvatskog naroda ili bilo na koji način ugrozi opstanak Nezavisne Države Hrvatske ili državne interese, pa makar i djelo i ostalo samo u pokušaju, čini se krivcem veleizdaje.
- Točka 2: Tko se učini krivcem u točki 1. navedenoga, ima ga stići kazna smrti
- Točka 3: Za sudovanje po ovoj zakonskoj odredbi postavlja ministar za pravosuđe po potrebi izvanredne narodne sudove od tri osobe, koji imaju suditi hitnim postupkom po propisima ukinutog hrvatskog kaznenog postupnika o prijekom sudu.
- Točka 4: Ministar pravosuđa ima imenovati članove suda.
- Točka 5: Ova zakonska odredba stupa pdmah na snagu. (Krizman, 1986: 117)

No, ova odredba se odnosila na djela veleizdaje, a nigdje nije objašnjeno koja su to djela i što osoba mora krivo počinuti. Na taj način ustaške vlasti imaju veću slobode manipulacije i osuda onih koji im ne odgovaraju. A glavna kazna za ovaj prijestup je dakako bila smrtna. Otprilike tjedan dana kasnije, 30. travnja objavljena je „Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti“. Iz današnje perspektive vrlo je nejasna jer se njome reguliraju vjenčana prava i zabrane Židovima te njihova stečevina. Nije u potpunosti jasno što su Židovi bili krivi ustašama, ali ova Zakonska odredba doticala se i Cigana, odnosno Roma kojima su također bila uskraćena razna prava, budući da po ustaškim shvaćanjima, odnosno uvjetima Trećega Reicha, oni nisu bili čista rasa te za njih nije bilo mjesta u podobnoj etničkoj zajednici. Najgori zakoni odnosili su se na zajednicu Srba.

Prvo je donesena „Zakonska odredba o prelazu s jedne vjere na drugu“ što je označilo, prema Krizmanu, prisilno prekrštavanje Srba (Krizman, 1986: 120). Ne smijemo zaboraviti i političku propagandu protiv Srba koja je bila uobičajena u govorima Ante Pavelića i Mile Budaka te u novinama kao što su „Hrvatski narod“. Nadalje, od same uspostave države Srbima je zabranjena upotreba ćirilice, zabrana kretanja noću, ukidanje naziva „srpsko-pravoslavna vjera“ za koju se ubuduće treba upotrebljavati naziv „grčko-istočna vjera“ (Krizman, 1986: 124). Počela su iseljavanja iz boljih naselja te nošenje traka, ali i mnogi od njih su uhićeni – tada su ih skupljali u takozvana „sabirališta“ jer je s vremenom nestalo mjesta u zatvorima (Krizman, 1986: 124). Milovan Žanić izjavio je na skupu u Donjem Miholjcu:

„Hrvatski se narod mora očistiti od svih elemenata, koji su za taj narod nesreća, koji su tom narodu tuđi i strani, koji u tom narodu rastvaraju njegove zdrave snage, koji su taj narod kroz desetljeća i stoljeća gurali iz jednog zla u drugo. To su naši Srbi i naši Židovi“ (Krizman, 1986: 124).

Ono najgore što se događalo u razdoblju ustaške vladavine bili su logori gdje su osuđeni bili prisiljeni na teški fizički rad ili su se događala masovna ubojstva. Većinom su to bili Židovi, pa zatim Srbi i Cigani, ali i Hrvati te Muslimani koji se nisu slagali s državnom politikom. Događali su se i masovni pokolji u raznim mjestima na hrvatskom području, a Krizman donosi podatak o preseljenju 13 234 Srba na područje Srbije (Krizman, 1986: 127). Plan ove akcije opravdavali su „iseljavanjem stranog življa iz Nezavisne Države Hrvatske“ (Krizman, 1986: 126). Iseljavani su uglavnom s područja Slavonije i Dalmatinske zagore. Najzlogasniji logori od svih bili su Jasenovac i Stara Gradiška, a niti danas ne znamo koliko je ljudi ondje izgubilo živote. Unatoč podjelama na više etničkih zajednica, treba napomenuti da su brojni Srbi i Židovi živjeli na tim područjima desetljećima te je velik broj njih činio sastavni dio hrvatskoga stanovništva. U ovome su ratu mnogi ljudi izgubili obitelj i dom, ali i nakon rušenja ustaške vladavine na vlast dolazi Komunistička partija te se teror nastavlja.

11.2. - „Vaš savezni zaštitnik prvi je Nijemac, Der Deutsche ist treu istinski“

Uspostavom NDH bilo je naravno i onih koji se nisu slagali s tom ideologijom, politikom te ustaškim pokretom. Razlozi su različiti; neki su smatrali ideju jugoslavenstva kao idealni oblik zajednice dok drugima ipak nije odgovarala ta „zamišljena“ nezavisnost koja se provodi pod direktivom fašističkih zemalja, odnosno Italije i Njemačke. Kao što je spomenuto već u jednoj od interpretaciji citata pjesme Mile Budaka „Div Planine“, dogovor i suradnja s Italijom imala je kobne posljedice za važna i strateška područja Hrvatske koji su još uvijek, nakon Londonskog i Rapallskog ugovora, odolijevali talijanskom pritisku. No, i Nijemci su imali pretenzije na ova područja. Danas je općepoznato kako su sukobi u Jugoslaviji i Grčkoj spriječili Hitlera da pokrene vojnu operaciju Barbarossa na vrijeme. On je, želeći smiriti situaciju, imao u planu postaviti određeno područje, posebno onaj dio Banovine Hrvatske pod upravu Trećeg Reicha, a kao vođu postavio bi dr. Vladka Mačeka, što je ovaj odbio. To je Mussolini, koji već otprije imao uspostavljene odnose s Pavelićem, iskoristio kao priliku da upravo vođa ustaškoga pokreta bude vladar novouspostavljene zemlje pod kontrolom Italije i Njemačke. Hitler naravno tom idejom nije bio oduševljen, a brojni autori pretpostavljaju baš zbog ustaškoga snažnoga nacionalizma i agresivnosti koju provode kako bi ostvarili svoje ideje. Zapravo, mogli bismo reći kako bi na taj način izazvao nove sukobe koje bi trebalo rješavati, a on se ipak namjerio na osvajanje područja Sovjetskoga Saveza i rušenja Staljina – tada još uvijek svog najvećeg neprijatelja. Naravno, budući da je Hitler ipak bio taj čija je vojska srušila Prvu Jugoslaviju i on je imao određene direktive kako bi područje trebali biti organizirano i to zato kako bi on izvukao najviše od toga te održavao dovoljno mir dok ne ostvari svoje „megalomanske“ pretenzije osvajanja Europe. Krizman je opisao kako je vođa Trećeg Reicha odlučio da teritorij nekadašnje Štajerske biti produžen prema jugu 90 kilometara te da dio Sjeverne Kranjske pripada Koruškoj (Krizman, 1986: 397). Nadalje, Prekomurje će pripasti Mađarskoj na temelju povijesne granice, a u to je uzeto i razmatranje preseljavanja Nijemaca koji žive u sjeverozapadnom dijelu. Također, uredio je po svojim zamislima dijelove Banata, Južne Srbije i kako Krizman piše, stare Srbije. Što se Hrvatske tiče, ističe kako će Hrvatska ostati nezavisna država unutar etničke granice te da s njemačke strane neće biti nikakvo miješanje u

unutranjo-političke odnose (Krizman, 1986: 398). No, ipak treba istaknuti kako je ipak odlučio zadržati svoje vojnike na dijelu okupiranoga prostora kako bi držali sve pod kontrolom.

Ipak, u ovom „savezništvu“ bilo bi bolje napomenuti činjenicu da je Ante Pavelić uveo i rasne zakone po uzoru na Treći Reich na temelju kojih su počinjena strašna ubojstva i progoni Židova i Srba. Također, kako bi držao nadzor nad novonastalom državom, Hitler je novačio Hrvate i uspostavljao divizije u kojima se pričao samo njemački jezik, a bile su direktno podređene Wermachtu. Tako se „krajem 1941. godine u NDH [se] nalazilo oko 18.000 njemačkih vojnika, sredinom 1943. godine broj je porastao na 107.500 njemačkih vojnika (od čega 45.000 vojnih obveznika NDH u sastavu njemačkih postrojbi), a krajem 1944. godine je zbog povlačenja njemačkih snaga s Balkanskog poluotoka bilo ukupno 350.000 njemačkih vojnika (70.000 vojni obveznici NDH)“ (Kovačić, 2007/2008: 569).

11.3. - „Bratski su narod vam sada Slovaci“

Julije Benešić je imao pravo uspoređujući NDH i Slovačku za vrijeme Drugoga svjetskoga rata. No, treba napomenuti kako je proces do stvaranja obje države ipak bio drugačiji. U rujnu 1938. godine potpisan je Münchenski sporazum kojim je Njemačkoj priznato pravo na područje Sudeta gdje su većinsko stanovništvo bili Nijemci. Taj je teritorij onodobno bio unutar Čehoslovačke. Ako pogledamo danas, vidljivo je kako je to možda bio loš potez, ali i time su na neki način Hitleru otvorili vrata prema osvajanju Europe. Adolfu Hitleru nije trebalo dugo da to područje prisvoji, a ubrzo je napao i Poljsku, točnije u rujnu 1939. godine. Nedugo zatim su njegove jedinice umarširale u Čehoslovačku, a potom i u Mađarsku. Ubrzo je Čehoslovačka podijeljena na dva poručja – Protektorat Češke i Moravske te Nezavisnu državu Slovačku. Predsjednik je postao Josif Tiso, ondašnji slovački svećenik, a Piotr Wandycz piše kako je od 1942. bio i vođa (Wandycz, 2001: 223). Iako su Slovaci većinom pristali na to jer su mislili kako se situacija za njih razvila povoljnije nego za Čehe koji su bili direktno podčinjeni Trećem Reichu, razvoj države tekao je vrlo slično kao i u NDH. Cijela slovačka industrija došla je pod kontrolu Njemačke te su tako tvornice namijenjene stvaranju oružja i ratnih

potrepština za njemačku kopnenu i zrakolovnu vojsku. Nadalje, mnogi su muškarci bili prisiljeni pristupiti Wermachtu, što je bila i situacija u NDH, kao što je napomenuto, a Wandycz piše kako su se uglavnom borili protiv Sovjeta (Wandycz, 2001: 223). Jednako kao i u NDH, Nijemci su nametnuli i Slovacima protjerivanje Židova. To je, kako napominje Wandycz, rezultiralo deportacijom i smrti skoro 75 posto Židova (Wandycz, 2001: 223). Nadalje, Tiso je upravo zbog te sličnosti pokušao uspostaviti i kontakt s ustaškim vođama, no, Nijemci im to nikako nisu dopuštali. Zapravo, njih krajnji cilj bila dominacija što većim prostorom te ekspanzija, a to nije uključivalo komunikaciju država kod kojih kontrola nije u potpunosti uvedena. Također, bilo je i u Slovačkoj onih koji su se opirali fašističkim idejama i suradnji s Trećim Reichom te su upravo oni uspjevali održavati kontakt s Vatikanom kako bi došli do Saveznika, budući da je direktna komunikacija bila nemoguća. Wandycz ističe kako postoje indikacije da je upravo papa bio taj koji je posredstvom nekih svećenika uspio uvjeriti Tisu, koji je kako je već napisano, bio svećenik, da spriječi deportaciju Židova između 1942. i 1944. godine (Wandycz, 2001: 223). Godine 1944. progoni i deportacije su se nastavili te su se ponovno tisuće Židova suočili sa strašnom sudbinom. Slovačka se raspala prilikom sovjetskoga ulaska i pobjede nad snagama Trećega Reicha. Nakon raznih savezničkih pregovora Češka i Slovačka su ponovno spojene, a Komunistička partija je bila dovoljno jaka, i uz podršku SSSR-a stvorena je socijalistička država. Ista stvar dogodila se krajem rata i u tada novonastaloj Jugoslaviji.

Ova pjesma možda pokazuje jednu drugu i realnu sliku stanja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj jer se danas raspravlja uglavnom samo o počinjenim zločinima i greškama ustaškoga vodstva, ali se nigdje ne ističe taj podređeni položaj. Činjenica da je NDH bila samo jedna u nizu satelitskih država kojom su upravljali Hitler i njegovi suradnici, a koja je slijedila sve fašističke protokole. Takva je bila i Slovačka pa je vrlo zanimljivo kako je pjesnik, Julije Benešić, usporedio dvije države koje su se našle u istoj situaciji te ih je nakon njemačkoga sloma zadesila ista sudbina. Julije Benešić radio je kao gimnazijski profesor, lektor za poljski jezik, intendant HNK u Zagrebu, ali i kao delegat jugoslavenskog ministarstva prosvjete u Varšavi; 1930-1938 (Frangeš, 1987: 429). U Varšavi je pokrenuo biblioteku jugoslavenskih pisaca te je ostavio nedovršen

rječnik hrvatskoga jezika u rukopisu (Frangješ, 1987: 429). Bio je urednik brojnih izdanja za vrijeme komunističkoga režima, čiji je i sam bio pristaša.

12. Komunističkoj partiji²¹

Ivan Goran Kovačić

Izreći zanosno tvoje veliko ime
I osjetiti krepku Slobodu divljeg straha
Isto je, ili zaogruti se svime
Što sja – ko mračan oblak sočnim svjetlom zraka.
Isto je oknom smijeha probit bedem mraka
Isto je muziku naći besmrtne rime,
I snagom života plamtjeti u čas smaka-
Izreći zanosno tvoje veliko ime.

Ti činiš da svaki malen postaje velik,
Da besmrtnik vječnost s trenutkom malih spaja,
Kraj krila Slobode čami i utamničnik,
Srebri mu kosa u mraku od tvoga sjaja;
Prkos mu tvrdi kost, meso mu nema kraja
A negve gnjiju, i tvrdi bi truno čelik;
Ne od mraka! On slijepi od svjetla tvog Maja.
Ti činiš da svaki malen postaje velik.

Tvoj jezik, ko vjetrovi sa četiri strane,
Ko istok, ko Zapad, ko Sjever, poput Juga,
Okružuje Zemlju, i govoreći plane
Riječima: Borba! Sloboda! – Blista duga
Bljeskom Uma, iskrom Bata, svjetlom Plugu.
Čuju Crnci džungle, i vidi svijet savane!
Okuplja Kineze, Eskime, svakog druga
Tvoj jezik, ko vjetrovi sa četiri strane.

Tvoj silan jezik daje moćna usta Sinu
(ko pobuna su strašna, ko Pobjeda krasna),
Markse i Engelse, stijeg Lenjinu, Staljinu
(Vi, četiri ognja Osviještenja klasna!).
Naš narod tvojom snagom probuđen oda sna
Vidio je munju, što stepa sinu:
Na brdima si našim kao Bitka glasna!
Tvoj silan jezik daje moćna usta sinu.

12.1. „Izreći zanosno tvoje veliko ime
I osjetiti krepku Slobodu divljeg straha“

Na Kongresu ujedinjenja radničkih stranaka 20.-23. travnja 1919. utemeljena je Socijalistička radnička partija Jugoslavije. Program stranke bila je beskompromisna klasna borba i jugoslavenski integralizam. Na Drugom kongresu u Vukovaru 20.- 25. lipnja 1920. parija mijenja ime u Komunistička partija Jugoslavije²². Partija je za vrijeme Drugog svjetskog rata stala na čelo otpora protiv okupatora. Kao što je već spomenuto u pjesmi „Pjesma o pesti“ Vladimira Nazora, KPJ je s početka rata imala dosta velik broj sljedbenika. Nakon shvaćanja pravog karaktera ustaškog pokreta i NDH, KPJ i njene vizije predstavljale su bolji izbor. Njihov pokret je tu slobodu učestalo isticao kao ideal.

12.2. „Ti činiš da svaki malen postaje velik“

Partija se vodila ideologijom komunizma i socijalizma, čime je plan državnog uređenja bilo besklasno društvo, a cilj društvenog uređenja veća prava niže klase - radnika.

Karl Marx²³ i Friedrich Engels²⁴ napisali su Komunistički manifest, a završna rečenica Manifesta „Proleter i svih zemalja, ujednite se“ postala je borbena parola radnika²⁵.

Ta rečenica nalazi se na zastavi Partije, a predstavljala je viziju društva u komunističkoj državi. KP je u teoriji isticala jednakost društva, veća prava radnika i seljaka. Te ideje izgledale su moguće za vrijeme revolucionarne borbe protiv okupatora, kada se činilo da svi članovi komunističkih organa, od najnižih do najviših, funkcioniraju zajednički, bratski.

22

Hrvatska enciklopedija, političke stranke,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=49237>, 7.9.2015.

23

Karl Marx bio je njemački filozof. Utemeljitelj ideje komunizma (Hrvatska enciklopedija; Marx, Karl <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39239>, 18.8.2015.)

24

Friedrich Engels bio je njemački sociolog, filozof i revolucionar. Najbliži suradnik Karla Marxa (Hrvatska enciklopedija; Engels, Friedrich, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17956>, 18.8.2015.)

25

²⁵ Hrvatska enciklopedija; Marx, Karl <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39239>, 7.9.2015.

No, pitanje je je li se to nastavilo u praksi nakon borbe i uspostave jednostranačke totalitarne vlasti?

I danas se postavlja pitanje zašto je Ivan Goran Kovačić otišao u partizane; postoji više teorija o tome, ali ni jedna nije provjerljiva jer je u ratu poginuo. No, prema Županu:

„Nije bio komunist, čak ni socijalist, nego simpatizer HSS-a kad se s Nazorom zaputio u čamcu preko Kupe u narodnooslobodilačku neizvjesnost. Pjesme koje je kao uvjereni antifašist napisao tijekom 1943. (Mrzimo vas!, Komunističkoj partiji) izrazito su propagandistički intonirane“²⁶

Ovim citatom moguće je zaključiti da je Kovačić otišao u rat kako bi se borio protiv zločina i ustaške represije, a sve u ime naroda i seljaka. Svjedočanstva o tome što je vidio u ratu bismo mogli sažeti i iščitati iz njegove poeme *Jama* kojom je poslao snažnu antiratnu poruku, ali i pokušao prikazati čitav svijet kao kolektivni grob, odnosno Novak je to opisao „*kao bezdan prepun zaklanih tjelesa*“ (Prosperov Novak, 2004: 27). Ubili su ga četnici upravo u blizini Foče (BiH) 12. srpnja 1943., kamo je trebao otići kao namještenik. Novak je zabilježio kako je Kovačić: „*ubijen u planini mrkloj, u paklenom prostoru kojim je odzvanjao šum crnih grana i urlik vuka, ondje gdje je vječni vihor i gdje je zimi visok snijeg*“ (Prosperov Novak, 2004: 26). Grob mu je ostao nepoznat pa su mnogi u tome vidjeli začudnu koincidenciju s njegovom poznatom pjesmom *Moj grob* iz 1937. godine.

13. Pjesma o pesti²⁷

Vladimir Nazor

Uz Tita i Staljina
dva junačka sina,
nas ne će ni Pakao
smest;

mi dižemo čelo,
mi kročimo smjelo
i čvrsto stiskamo
pest.

Rod prastari svi smo,
A Goti mi nismo:
Slavenstva smo drevnoga
čest;

tko drukčije kaže
pa kleveće i laže
osjetit našu će
pest!

Sve prste na ruci,
u jadu i mucu,
partizanska složila

²⁷ Pjesma je objavljena u: *Organu* Komunističke partije Jugoslavije 8/1943, br.37, 8.2.1943., str.3 (u drugoj polovici čedredesetih naslov je promijenjen u: *Uz maršala Tita*, a početak pjesme u: *Uz maršala Tita/ junačkoga sina/ nas ne će ni pakao smest*), (Matan 2006 – 07: 284)

sviest;

pa sad, kad i treba,
do sunca, do neba,
visoko mi dižemo
pest!

13.1. „Uz Tita i Staljina,
dva junačka sina“

Josip Broz Tito boravi na prostoru kasnijeg Sovjetskog Saveza od 1915. do 1920. kao vojni zarobljenik i sudionik Oktobarske revolucije. U Moskvu odlazi 1935. godine. Jedan od najvećih Titovih životopisaca ističe da Tito nakon odlaska iz Moskve izjavljuje: *„Što je to značilo za jednog revolucionera? U najtežim časovima u tmurnim noćima beskrajnog isljedničkog ispitivanja i zlostavljanja, u danima ubitačne samoće u ćelijama i samicama, nas je uvijek držala vjera da sve ove muke nisu uzaludne, da ipak postoji jedna snažna, moćna zemlja, istina daleko od nas, u kojoj su ostvareni svi oni ideali za koje smo se borili. Bila je to za nas prva domovina radnika u kojoj je poštovan rad čovjeka, u kojoj vladau ljubav, drugarstvo, iskrenost“* (Dedijer 1980, sv. I, 1980: 217-218). Dedijer nadalje piše da su za vrijeme Brozovog boravka u Moskvi u tijeku već bile staljinističke čistke. Kaže da je Broz kasnije sam vidio mnogo stvari koje ne valjaju, ali je ipak našao razlog za opravdanje hapšenja i terora (Dedijer 1980, sv. I, 1980: 223-224). U početnim čistkama Staljin se rješavao ljudi koji su bili pripadnici Oktobarske revolucije, kasnije došli na visoke položaje i bili trockisti.²⁸ Pitanje je kako je Tito spasio živu glavu? Povjesničar Jasper Ridley daje djelomičan odgovor na to: *„Podrijetlom iz radničke klase, nikad nije bio sklon teoretskim raspravama o marksizmu i lenjinizmu, te ga nisu smatrali socijalističkim intelektualcem na koje se tako sumnjičavo gledalo“* (Ridley, 2000: 154-

²⁸ Trockizam je teorija marksizma i lenjinizma zagovarana od strane Lava Trockog i njegovih bliskih suradnika. Kao ideologija je suprotan staljinizmu u nekoliko pogleda te je zbog toga i zbog osobnog antagonizma Staljina i Trockog bio zabranjen u SSSR-u (Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62395>, 18.8.2015.)

155). Godine 1939. Tito postaje generalni sekretar Komunističke partije Jugoslavije, potvrđen od Kominterne, s mandatom da sastavi novi Politbiro (Simić 2009: 164 – 165). Razmišljajući o kasnijim događajima u odnosu Tita i Staljina, pitanje je zašto je Tito ikada poticao i širio staljinističke ideje na prostoru Jugoslavije. Treba uzeti u obzir da su sam Tito i partija Jugoslavije morali poštivati vrh komunizma i raditi u skladu sa SSSR-om. Sve do trenutka kada su pokret oslobođenja i on sam postali dovoljno jaki, mogli su bit neposlušni, ili se čak okrenuti drugim saveznicima. Vjernost Staljinu i Kominterni, Pero Simić ističe u dodatcima knjizi, odnosno pismima koje je Josip Kopinić uručio Dimitrovu- „Naša Partija ima u zemlji vrlo dobre i odane kadrove: Ona vjeruje Komunističkoj internacionali i nada se da će se naše pitanje što prije riješiti uz pomoć Komunističke internacionale“ (Simić 2009: 109). U ovom citatu su dvojica vođe opjevana kao junaci i saveznici. Osobe vrijedna uzvišenja i hvale. U nastavku strofe „nas ne će ni Pakao smest“, vidljivo je da je to čak neka vrsta vjere u te „ikone“ komunizma. Toliko jaka da su spremni ići u boj i ginuti za ideologiju, državu i vođu.

13.2. „Rod prastari mi smo, a Goti mi nismo: Slavenstva smo drevnoga čest“

Ovdje se naglašava stara povijest naroda Kraljevstva SHS. Teorija toga da smo Slaveni, jednako kao i narod Srba, Slovenaca i Bosanaca. Točnije rečeno, ideja da smo jednaki i da smo svi mi zapravo Južni Slaveni. Jugoslavenstvo je bilo bitno za međusobno povezivanje i borbu protiv „narodnih neprijatelja“ u Drugom svjetskom ratu, u isto doba ona je bila protuteža tzv. gotskoj teoriji o postanku Hrvata, koju su žestoko propagirale vlasti NDH. Ovoj temi bi se mogao dodati slogan i dogma Komunističke Partije, osmišljena za vrijeme Drugog svjetskog rata, a to je geslo „BRATSTVO I JEDINSTVO“. Slogan je trebao opisati bratske odnose svih naroda u Jugoslaviji, kao i jednakost svih građana u socijalizmu. Kasnijih godina velik broj škola, tvornica, sportskih društava je nosilo naziv „bratstvo i jedinstvo“. Čak je i autocesta nazvana tim geslom. Od sredine 1943. dodijeljivao se „Orden bratstva i jedinstva“ kojeg je ustanovio sam Josip Broz Tito (Valentić, 2010: 61-62). Ovim citatom se opjevava jednakost i

jednak način borbe svih naroda uključenih u partizanske vodove i rad Partije, kako bi se stvorila zajednička komunistička država.

13.3. „Tko drukčije kaže pa kleveće i laže osjetit će našu pest“

Za vrijeme Drugoga svjetskoga rata na dijelu teritorija Republike Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije (Srijem) stvorena je Nezavisna Država Hrvatska. Kraljevska vlada i kralj izbjegli su u emigraciju. Godine rata su bile teške. Počinjeni su mnogi zločini, uzevši u obzir da su jedni protiv drugih ratovali ustaše, četnici i komunisti. Od početku rata partizani su pokušavali spasiti živu glavu i osloboditi te iste teritorije od okupatora. Ovaj stih potvrđuje primjerice događaj iz godine 1942. kada je osvetnička akcija paleža i ubijanja u hrvatskim selima protekla i iz redova partizana - Zrin na Zrinskoj gori i Španovica kod Pakraca, kako piše Goldstein (Goldstein 2008: 290-291). U kasnijim godinama rata uspostavljeno je Odjeljenje za zaštitu naroda, skraćeno OZNA, zloglasna komunistička tajna policija, koja je predstavljala stroj za ubijanje protivnika i širenje straha i trepeta. Nakon što je uspostavljena takozvana Druga Jugoslavija, diljem države počeli su se otvarati politički logori, od kojih je najpoznatiji Goli otok. Služili su za „preodgoj“ političkih neistomišljenika. Zanimljivo je napomenuti i dokument naziva „Deklaracija Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a o osnovnim pravima građana demokratske Hrvatske“ potpisane 9. svibnja 1944. od strane samog autora pjesme Vladimira Nazora u doba dok je obnašao dužnost Predsjednika ZAVNOH-a. U točkama 7., 8., i 9. naglašene su kazne i oduzimanje prava onima koji se ogriješe o interese narodno-oslobodilačke borbe, počine izdajstvo domovine, upuste se u službu neprijatelja i špijunažu. Kazne su bile lišavanje prava tih istih na slobodu govora, štampe, udruživanja i zabranu prava biranja izbornih tijela. Dok su se izdajstvo i špijunaža kažnjavale smrću. Poseban naglasak u točki 9. tiče se zabrane i progona svih fašističkih i profašističkih organizacija i djelatnosti, jer su smatrani činom protiv slobode, nezavisnosti i bratske zajednice naroda Jugoslavije (Barić, Radelić, 2009: 33-34).

13.4. „Sve prste na ruci, u jadu i mucu, partizanska složila sviest“

KPJ je djelovala u ilegali, i do dolaska ustaša na vlast bila je politički potpuno istisnuta. No nakon što se se okupacijske vlasti, u suradnji s pripadnicima ustaškoga pokreta, odnosili loše prema civilnom stanovništvu, partizani su uživali podršku, a za neke su bili jedini način preživljavanja. Goldstein to objašnjava i činjenicom da je KPJ bila jedina politička snaga s organizacijskom mrežom u svim dijelovima zemlje, a Komunistička Partija Hrvatske je bila njezin najbrojniji i najbolje organizirani dio (Goldstein 2008: 278-279). Napadom Reicha na SSSR, mali dio komunista, 22. lipnja 1941. osniva prvi gerilski odred- Sisački partizanski odred, koji sutradan minira prugu Sisak-Sunja kod Blinjskog kuta, što je prva oružana akcija jednog antifašističkog odreda u Hrvatskoj. Operacijom Barbarossa pokrenute su mnoge diverzantske akcije komunističkih grupa, po cijelom području NDH, poput kidanja telefonskih linija i električnih vodova, napadi na vojnike i miniranja pruga. Nakon gubitaka u tim akcijama, tijekom 1941., Goldstein tvrdi da se Tito odlučuje za koncepciju gerilskog (partizanskog) ratovanja. Time su započete akcije stvaranja pravih partizanskih borbenih jedinica i posljedična oslobađanja pojedinih teritorija (Goldstein 2008: 278-279).

14. Pjesma o Titu²⁹

Jure Kaštelan

U ovoj zemlji živi čovjek i drug i vođa

Josip Broz Tito

I svi koji vole slobodu –

njega vole.

I svi koji se bore za pravdu -

njegovo ime znaju.

U ovoj zemlji živi čovjek, i osmijeh

s njegova lica ne silazi,

jer on unaprijed gleda.

Živi i radi i svijeću u njegovoj sobi

²⁹ Pjesma je objavljena u: *Književne novine*, Beograd, 2/1949, br.21, 24.5.1949. (Objavljeno s napomenom – „Iz ciklusa *Pjesme o mojoj zemlji*“), (Matan, 2006 – 07: 290)

često zora ugasi.

I svi koji se raduju sreći -
njega znaju.

O njemu pjeva
i pastir u planini
i pjesnik bezimeni.

On je naš drug, a drug je: sve.

I borac i pobjednik. I graditelj
i vojnik.

I u rudarskom oknu. I na kormilu lađe.

Svuda gdje čovjek živi
i gdje će još biti.

U ovoj zemlji živi čovjek i drug i vođa.

I gdje je on – tu je radost,
jer se samo slobodan čovjek raduje.

I gdje je on – tu je pobjeda,
jer samo istina pobjeđuje.

14. „I gdje je on – tu je pobjeda,
jer samo istina pobjeđuje“

Nakon već spomenute „Obznane“ i prelaska u ilegalno djelovanje, Komunistička partija nije prestala postojati, naprotiv, broj njihovih članova bio je sve veći. Prema Matkoviću je raspadom Kraljevine Jugoslavije bilo oko 8000 članova KPJ te 30 000 članova Saveza komunističke omladine Jugoslavije, ili skraćeno SKOJ-a (Matković, 2003: 253). Tada su komunisti, na čelu s Titom, počeli organizirati savjetovanja te raspravljati o mogućnosti oružane borbe. Kao najbolji oblik u uvjetima u kojima su se našli – nadmoćniji i brojniji neprijatelj – bilo je logično odlučiti se za partizanski rat. Odmah su počeli s diverzantskim akcijama, ali i općim ustankom. Partizanskim jedinicama rukovodio Glavni štab, odnosno stožer, a na čelu je bio Josip Broz Tito kao vrhovni zapovjednik (Matković, 2003: 254). Njihova borba protiv okupatora nazivala se

„Narodnooslobodilački pokret“ ili skraćeno NOP, a na prostorima koje su osvojili organizirali su i neku vrstu civilne vlasti. Poznati su pod nazivom NOO ili „Narodnooslobodilački odbori“. Članstvo i postignuća tzv. antifašista rasli su iz dana u dan te je vodstvo odlučilo osnovati AVNOJ ili Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije, u studenom 1942. godine u Bihaću. Zbog vojnih uspjeha i osvajanja teritorija vodstvo NOP-a odlučilo je organizirati drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu, 1943. godine (Matković, 2003: 257). Tada su se dogovorili o uspostavi obnovljene Jugoslavije na osnovama federacije te zabranili povratak kralju Petru II. Istovremeno su osnovali Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) koji je preuzeo ulogu vlade (Matković, 2003: 257). No, ono intrigantnije je to da su se saveznici odlučili okrenuti partizanima te im pomoći u osvajanju teritorija. Iako je vlada u izbjeglištvu bila za to da im saveznici budu četnički odredi, Churchill se ipak odlučio za antifašiste. Razlog tomu bismo mogli potražiti u činjenici da je NOP bio sastavljen od ljudi svih naroda s prostora bivše Jugoslavije dok su u redovima četnika bili uglavnom Srbi čiji je plan bila obnova Jugoslavije s ciljem srpske dominacije. Nakon što je Churchillov plan uspio te je srušio dotadašnju vladu, prisilio je kralja da uspostavi novu vladu koja će stupiti u kontakt s Titom i NKOJ-em (Matković, 2003: 262). Mogli bismo reći da su tim činom Titu odriježene ruke i čim u potpunosti svladaju okupatora može doći na čelo nove države.

Ova pjesma zapravo pokazuje upravo one razloge zašto se antifašistički pokret širio takvom brzinom. Ideje antifašizma kao suparnika fašističkim napadima te ideologiji koja se bori za demokratske vrednote privukle su mnoge intelektualce, a Jure Kaštelan, Vladimir Nazor i Miroslav Krleža samo su neki od njih. Prema Matkoviću antifašizam nije značio samo opredjeljenje komunista nego je bio pokret kojem su pripadali ljudi raznih smjerova koji su bili privrženi liberalnim i demokratskim shvaćanjima (Matković, 2003: 256). Nakon rata i uspostave Jugoslavije dio antifašista otišao je u partiju dok se dio ipak nije slagao s novim društvenim i državnim uređenjem. Razdoblje komunističkoga režima izgledalo je ipak drugačije od onoga o čemu su mnogi antifašisti sanjali, a u pedeset godina vladavine život su izgubili na tisuće ljudi.

Jure Kaštelan je kao i Nazor i Kovačić, 1942. godine otišao u partizane i borbu protiv antifašizma. Studij je upisao 1938., ali ga je završio tek nakon rata te je doktorirao

tezom *Lirika A.G. Matoša* (Frangeš, 1987: 468). Njegova prva zbirka pjesama *Crveni konj* zabranjena je kraljevskom jugoslavenskom cenzurom. No, brojne je pjesme ponovno objavio 1950. godine u zbirci pjesama *Pijetao na krovu* (Prosperov Novak, 2004: 70). Što se komunističke ideologije tiče, brojni autori, pa tako i Novak, analizirali su činjenicu kako je Jure Kaštelan napisao nevjerojatne pjesme i pohvale Titovu socijalizmu u ciklusu *Pjesme o mojoj zemlji*, ali se ujedno nije slagao s ideolozima Titova poretka jer nije bio blizak idejama „*reducirane slobode zbog navodno viših ciljeva*“ (Prosperov Novak, 2004: 71).

15. Procvasti mora³⁰

Grigor Vitez

Svaki se sada riječima razmaše

U čudu samo staneš,

³⁰ Pjesma objavljena u: *Ilustrirani vjesnik*, br.198, 11.6.1949.

Kao da kažu proljeću našem:

Proljeće, nemoj da svaneš!

- Ne cvjeta kod vas, - govore tamo

Neće vam procvasti voće. –

Mi, što ga sadimo, dobro znamo:

Procvasti mora, hoće.

I kakve samo laži nađu,

Ko da smo đavlu rod:

- Gle, Tito veže uz atlantsku lađu

Svoj jugoslavenski brod.

Da nije tako, i sami znadu,

Da lažu bijelom danu,

Znaju: ovdje smo prema zapadu

Predstraža na Balkanu.

Ne mogu riječi sred bitke žive

Od fronta radnog odvojiti nas,

Jedar u snopu sveradnične njive

I naš se zlati klas.

Kad prebrodimo sve ovo danas,

Sunce Komune kad sine zrak,

O, stidjeće se, što su na nas

Bacali blato, sijali mrak.

15.1. „Ko da smo đavlu rod: - Gle, Tito veže uz atlantsku lađu svoj jugoslavenski brod“

Najvažniji događaj i čin u netom novostvorenoj državi, odnosno zajednici Južnih Slavena bio je 1948. godine sukob s Informbiroom. Informbiro je stvoren s ciljem „koordinacije djelatnosti, država članica, na osnovu uzajamne suglasnosti“ (Matković,

2003: 300). No, iako je većina komunističkih država potpisala odluku o pristupanju Informbirou, nažalost nije sve bilo tako crno i bijelo. Osnivanjem je Staljin zapravo htio ostvariti jači utjecaj na ostale zemlje u kojima je uspostavljen komunistički režim i to na način kontrole politike i ekonomije. Treba napomenuti kako u tom razdoblju započinje hladni rat između SSSR-a i SAD-a te su Staljinu potrebne sve države koje može držati pod kontrolom, ali zapravo one koje će biti uz njega. Prema Matkoviću Informbireo trebao je pripremiti i organizirati opstrukciju protiv politike SAD-a u Italiji i Francuskoj (Matković, 2003: 300). No, situacija je bila drugačija. U pozadini su se između KPJ, odnosno FNRJ i SSSR-a osjetila neslaganja i razlike. Pero Simić u svojoj je knjizi istaknuo ponašanje predstavnika SSSR i njihovo stavljanje iznad zakona FNRJ kao jedan od glavnih razloga za raspad „prijateljstva“ (Simić, 2009: 244). Josip Broz Tito bio je osoba čvrstog i opasnog karaktera. Jednako kao i Josif Staljin. Potonji je nakon pada Njemačke 1945. godine i okupacije većine Istočne Europe nailazio samo na vođe koji su bili u potpunosti vjerni njemu i njegovim svjetonazorima. Štoviše, u svim zemljama je bio upravo on taj koji je postavio upravitelje njegovih, mogli bismo ih nazvati satelitima. No, Tito je bio drugačiji. On je zajedno s partizanima preuzeo Jugoslaviju bez veće pomoći SSSR-a. Razlog tome bismo mogli pronaći u činjenici da je prije nastanka Jugoslavije bila NDH kao država posrednik između direktne vladavine Hitlera i Trećega Reicha što u Čehoslovačkoj i Mađarskoj nije bio primjer. Kao i svi diktatori prije njih, obojica su bili megalomani, a Staljin nije mogao dopustiti veću Jugoslaviju te njenu jaču neovisnost od Sovjetskoga Saveza. Zbog toga Moskva povlači sovjetske vojne stručnjake i instruktore, a vrlo brzo i ostale savjetnike s područja Jugoslavije. Nakon što se Tito, iznenađen javi te ističe „drugarske i bratske osjećaje“ prema Svesaveznoj komunističkoj partiji boljševika (Simić 2009: 245), Staljin mu vraća s pismom, 27. ožujka 1948. godine (Matković, 2003: 301). Simić komentira kako ga je u tom pismu optužio:

„da u razvlašćivanju ostataka jugoslavenske buržoazije, toleriranju privatnog vlasništva u poljoprivredi i na selu te utapanju KPJ u organizaciju Narodne fronte, 'odstupa od marksizma-lenjinizma'“ (Simić, 2009: 245).

CK KPJ odbacio je sve otpužbe i predložio da se nesporazum riješi sastankom. No, Staljin i Molotov uputili su novo pismo u kojem se ponovno KPJ i Tito optužuju za

antisovjetsku djelatnost, ali ovoga puta svojim tvrdnjama „zaoštravaju konflikte“ (Matković, 2003: 301). Simić piše kako je Tito bio vrlo iznenađen i da je neko vrijeme nakon toga često na skupovima i u svojim govorima isticao Staljinovu „veličinu i snagu“ (Simić, 246-247). Naravno, ono što mi znamo da je nedugo nakon rezolucije, donesene u lipnju 1948. godine, gdje se CK KPJ i Jugoslavija optužuju za detroniziranje sovjetskih ideja te ih se isključuje iz bratskih komunističkih partija te iz redova Informbiroa (Matković, 2003: 302) KPJ na petom kongresu odbacila rezoluciju. Ubrzo su uslijedile takozvane „čistke“ i destaljinizacija društva.

Ovaj citat je posebno zanimljiv, budući da se referira i na ovu situaciju, ali i na činjenicu da je Josip Broz Tito zajedno s premijerom Indije i Džavaharlalom Nehruom te predsjednikom Egipta Gamalom Abdelom Naserom uspostavio tzv. Pokret nesvrstanih. Svijet se u tim trenucima nalazio između dva bloka, SSSR-a i SAD-a. A Nesvrstani su u srpnju 1956. na Brijunima donijeli deklaraciju kojom se, kako objašnjava Matković, osuđuje podjela svijeta na blokove i predlaže postupno uklanjanje uzroka ratova, podržava borba za razoružanje u okviru Organizacije ujedinjenih naroda i ističe potreba o korištenju atomske energije u miroljubive svrhe (Matković, 2003: 328). Tito je pokrenuo tzv. pokret nesvrstanih kojem su pripadale uglavnom zemlje Trećeg svijeta i njihovi najčešće apsolutistički vladari, a mnogi povjesničari i političari ističu kako je to bilo Titovo djelo i angažman. . Iako je Josip Broz više puta optuživan od strane SSSR-a da podržava SAD i njihovu politiku, Jugoslavija je zapravo sve do 60-ih godina prošloga stoljeća živjela u svojevrsnom izolacionizmu, a tada otvara granice svojim građanima, ali i strancima te uvoznom i stranom gospodarstvu..

U svakom stihu Grigor Vitez veliča komunistička naslijeđa Partije te partizanskoga vođe – Josipa Broza Tita. O toj nevjerojatnoj vjeri kako će upravo taj čovjek i ljudi oko njega postići nešto, pa mogli bismo reći nadnaravno, već je pisano u ovom radu. Ta nada u bolje sutra i kako se cjelokupni jugoslavenski narod može izdići iz svega iznad svega i svakoga je zapravo nevjerojatno i danas mnogim mladima zapravo neshvatljiva. Grigor Vitez bio je jedan od najvećih hrvatskih književnika za djecu. No, prije nego je odlučio pisati tu vrstu književnosti pridružio se partizanima te je postao još jedan u nizu pjesnika koji su progovarali o strahotama rata. Njegove pjesme i zbirke poput *San boraca* pisane su u duhu rata i ideologije te su ujedno bile dokumentarne i baš

zbog toga autentične (Milanja, 2017: 268). U intervjuu za portal i dnevne novine *Telegram*, Vitezova je kćer progovorila o njegovu životu i stvaralaštvu. Grigor Vitez je prije rata radio kao učitelj, a njegova kći je rekla:

*“Tata je u partizanima vodio učiteljske kurseve kako bi bili educirani predavati djeci u školama kada dođe sloboda”*³¹

Vitez je nakon rata radio u Ministarstvu prosvjete te kao urednik dječjih izdanja u nakladničkoj kući Mladost³².

³¹ *Telegram.hr*, Nagovorili smo kćer Grigora Viteza da prvi put u životu javno ispriča intimnu priču o svom velikom tati, <http://www.telegram.hr/price/nagovorili-smo-kcer-grigora-viteza-da-prvi-put-u-zivotu-javno-ispriča-intimnu-pricu-o-svom-velikom-tati/>, 9.9.2017.

16. Zaključak

Pomoću slobodne interpretacije stihova ove angažirane poezije objašnjeni su neki povijesni događaji ili životi važnih osoba onoga doba. Mogli bismo zapravo objasniti to tako da je svaka od pjesama stavljena u određeni povijesni kontekst o kojemu pjesnik progovara preko stihova. Neki citati davali su jasnu sliku toga na što se odnose dok su neki bili prilagodljivi te su tako dobili svoje objašnjenje pomoću činjenica iz životopisa samoga pjesnika ili pak događaja. Svaka od navedenih i analiziranih pjesama ima svoju zasebnu genezu i objašnjenje. Naime, povodi, motivi i poticaji za svaku od ovih pjesama su različiti i variraju od pjesnika do pjesnika, ali su vezani uz njegove izvanknjiževne stavove (političke, socijalne, svjetonazorske). Zajednička im je značajka da su posvećeni jednoj važnoj ličnosti ili važnom povijesnom događaju ili pokretu. Najčešće su to pohvalne pjesme pune eufemizama i različitih stilskih figura koji ističu junaštvo, pamet ili važnost događaja ili javne ličnosti. Neovisno o tome slagao se čitatelj sa svjetonazorom pjesnika ili ne, stihovi su jedna vrsta direktne propagande koja zbog svoje ritmičnosti, pamtljivosti, i mogućnosti lakšega shvaćanja može pružiti jaču poruku od napisane knjige, programatskog eseja ili članka.

Kroz ovaj rad uvidjeli smo kako je Mile Budak bio krajnje vjeran ustaškom pokretu i Anti Paveliću, ali smo se ujedno zapitali zašto on nije poželio biti na vrhu novoosnovane NDH, jer unatoč tome slagali se mi s njime ili ne, bio je jedan od značajnih hrvatskih književnika prve polovice prošlog stoljeća. . Ivan Goran Kovačić je napisao pjesmu za Stjepanom Radićem, a potom pristupio partizanima, a objašnjenje toga čina nažalost i danas ostaje neobjašnjeno. Vladimir Nazor, kao afirmirani i veliki hrvatski pjesnik, bio je prvi predsjednik ZAVNOH-a, pa se iz toga može protumačiti njegova općinjenost komunističkoj vlasti Josipa Broza Tita. Ostali pjesnici su pokazali sliku ondašnje Hrvatske, ako ju možemo tako nazivati, ali i svoja mišljenja koja su u ovom radu dobila značenje. Svaka od pjesama dobila je svoj povijesni koncept i prilagodila se jednom od važnih događaja koji su naglo i snažno mijenjali život i prošlost hrvatskoga

naroda. Također, rad ukratko analizira i književnu situaciju na koju su utjecale povijesne prilike, ali unatoč promjenama vlasti, unija i država, hrvatski su književnici pisali i objavljivali vrhunske radove.

Ova tematika još uvijek nije dovoljno obrađena, a rad je samo početak novoga područja interesa koji će sigurno prerasti u veće istraživanje kako bi se saznali odgovori na pitanja zašto je naprimjer Stjepan Radić, iako je prividno bio u dobrim odnosima s kraljem, baš njemu posvetio pjesmu, ili zašto su neki pjesnici odlučili pisati protiv jednog režima nigdje ne pokazujući koja su zapravo njihova stajališta. Na samome kraju možemo reći kako je rad prikazao da su i ti pjesnici jednako tako bili samo ljudi koji su svoje strahove, ljubavi, zaljubljenosti i ostale osjećaje napisali na način da su nam istovremeno opisali događaje kojih se plaše ili ih fasciniraju. Smatram da su nam na ovaj način ostavili poeziju uz pomoć čije interpretacije, ali i istraživanjem iste možemo bolje razumjeti pojedine povijesne događaje i ličnosti, ali i upotpuniti nerijetko prešućena mjesta povijesti hrvatske književnos

17. Literatura i popis korištenih izvora

Dedijer, V. (1980), „Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita“, svezak I, Zagreb: Mladost

Goldstein, I. (2008), „Hrvatska 1918. – 2008.“, Zagreb: Europapress holding, Novi liber

Frangješ, I. (1987), „Povijest hrvatske književnosti“, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske

Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža,
<http://www.enciklopedija.hr/>, (datum pristupa 10.9.2017.)

Ježić, S. (1993), „Hrvatska književnost od početaka do dana: 1100-1941“, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske

Janjatović, B. (2002), „Politički teror u Hrvatskoj 1918. – 1935.“, Zagreb: Institut za povijest

Janjatović, B. (2003), „Stjepan Radić: progoni, zatvori, suđenja, ubojstvo: 1889. – 1928.“, Zagreb: Dom i svijet

Karaula, Ž. (2015), „'Naš vođa' – stvaranje kulta Vladka Mačeka, u: *110 godina Hrvatske seljačke stranke: zbornik radova sa Znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem „110 godina Hrvatske seljačke stranke održanog u Križevcima 11. i 12. travnja 2014.*, ur: Zorislav Lukić, Hrvoje Petrić, Zagreb: Matica hrvatska

Kovačić, D. (2007), „Obilježja njemačkog policijskog sustava u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 1941. do 1945. godine“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, 515.-849., Zagreb

Krizman, B. (1986), „Ante Pavelić i ustaše“, Zagreb: Globus

Krizman, B. (1986), „NDH između Hitlera i Mussolinija“, Zagreb: Globus

Markus T. (2010), „Nacionalizam i seljačka modernost: modernizacijske ideje Stjepana Radića“, Zagreb: Institut za povijest

Matan, B. ur. (2006 – 2007), *Gordogan*, kulturni magazin, br. 10 (54), Matan, B., „Povijest u stihovima“, Zagreb: Udruga za kulturu Gordogan, Sponzor: Europapress holding

Matković, H. (2002), „Povijest Nezavisne Države Hrvatske“, 2. dopunjeno izdanje, Zagreb: Naklada Pavičić

Matković, H. (2003), „Povijest Jugoslavije: (1918 – 1991 – 2003)“, 2. dopunjeno izdanje, Zagreb: Naklada Pavičić

Milanja, C. (2008), „Hrvatsko pjesništvo: 1900.-1950.“, Zagreb: Jerkić tiskara

Milanja, C. (2017), „Hrvatsko pjesništvo: 1930.-1950., Novostvarnosna stilska paradigma“, Zagreb: Matica hrvatska

Novak Prosperov, S. (2004), „Povijest hrvatske književnosti: Između pešte, Beča i Beograda“, svezak II., Split: Marjan tisak

Novak Prosperov, S. (2004), „Povijest hrvatske književnosti: Sjećanje na dobro i zlo“, svezak III., Split: Marjan tisak

Perić, I. (2003), „Stjepan Radić 1871.-1928.“, Zagreb: Dom i svijet

Simić, P. (2009), „TITO – fenomen stoljeća“, Zagreb: Večernji posebni proizvodi, Večernji list

Šicel, M. (1997), „Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća“, Zagreb: Školska knjiga

Šitin, T. (2000), „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, u: *Rad. Zavoda povij. znan. HAZU Zadru*, sv. 42/2000, str. 431-478., Zadar

Valentić, M. (2010), „Rat protiv Hrvatske : 1991.-1995. : velikosrpski projekti od ideje do realizacije“, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje

Životopis

Marija Stunković rođena je 17.9.1992. godine u Zagrebu. Osnovnu školu pohađala je u Strmcu Samoborskom te Svetoj Nedelji. Godine 2011. završila je IV. Gimnaziju jezičnog usmjerenja u Zagrebu. Akademske godine 2012./2013. upisala je dvopredmetni studij povijesti i kroatologije na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, a u akademskoj godini 2014./2015. postaje prvostupnica povijesti i kroatologije s temom „Politička povijest ispisana stihovima: Vladimir Nazor, Ivan Goran Kovačić, Mile Budak“ kod mentorice doc. dr. dc. Ivane Jukić i komentora dr. sc. Stipice Grgića. U akademskoj godini 2015./2016. upisuje diplomski studij povijesti znanstvenoga smjera te kroatologije, također znanstvanoga smjera. Iduće akademske godine, 2016./2017. obnaša dužnost predstavnice studenata u Vijeću odsjeka kroatologije. Iste je godine bila demonstratorica na kolegiju „Hrvatski identitet u europskom kontekstu“ koji predaje doc. dr. sc. Marinko Šišak te je bila i likvidatorica udruge Društva studenata kroatologije „Cassius“. Od 2014. godine radi kao fotografkinja i videosnimateljica za obrt Foto Tina.